

T.C.
MUŞ ALPARSLAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

Mizgin TANRIKULU

XII. ve XIII. YÜZYILLARDA ANADOLU'DA KUMAŞ DOKUMACILIĞI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MUŞ-2023

T.C.
MUŞ ALPARSLAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

Mizgin TANRIKULU

XII. ve XIII. YÜZYILLARDA ANADOLU'DA KUMAŞ DOKUMACILIĞI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin Erkan BEDİRHANOĞLU

MUŞ-2023

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	I
ÖZET.....	III
ABSTRACT	IV
ÖNSÖZ.....	V
KISALTMALAR DİZİNİ	VI
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

XII. ve XIII. YÜZYILDA ANADOLU'DA TİCARET

1.1. ANADOLU'DA TİCARET	10
1.2. KERVANSARAYLARIN TİCARETE ETKİSİ	13
1.3. PAZAR VE PANAYIRLARIN TİCARETE ETKİSİ	15

İKİNCİ BÖLÜM

XII. VE XIII. YÜZYILDA ANADOLU'DA KUMAŞ DOKUMACILIĞI

2.1. DOKUMANIN GELİŞİMİ.....	18
2.2. XII. VE XIII. YÜZYILDA ANADOLU'DA KUMAŞ DOKUMACILIĞI	19
2.3. ORTAÇAĞ ANA KAYNAKLARINDA GEÇEN KUMAŞ İSİMLERİ	27
2.3.1. İpek.....	28
2.3.2. Kadife.....	30
2.3.3. Yün, Pamuk.....	31
2.3.4. Atlas	33
2.3.5. Kemha	34
2.3.6. Şuster (Tuster).....	36
2.3.7. Dibâc (diba).....	36
2.3.8. Debiki.....	37
2.3.9. Zendenici.....	38
2.3.10. Saklâtun, Attabî.....	39
2.3.11. Baalbek.....	40
2.3.12. İbrişim	41
2.3.13. Hıtaî.....	42
2.3.14. Hindibari	42
SONUÇ.....	45

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

XII. VE XIII. YÜZYILLARDA ANADOLU'DA KUMAŞ DOKUMACILIĞI

Mizgin TANRIKULU

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin Erkan BEDİRHANOĞLU

2023, 58 sayfa

Bu tezin amacı, XII. ve XIII. yüzyılda kullanılan kumaş isimlerinin tespit edilmesi, tekstil sanayi, ticaret ve moda tarihine dönemin kaynakları penceresinden bakarak günümüzün kültürel mirasına katkı sağlamaktır. Bu amaçla çalışmada Orta Çağ dönem kaynaklarında geçen kumaş isimlerini tespit etmek, kumaşların ticari malzeme olarak Anadolu'ya giriş, çıkış ve üretim noktaları hakkında bilgi vermek ve üst düzey devlet görevlileri ile birlikte sosyal yaşamda kullanılan kumaşların özelliklerini öğrenmek çalışmanın ana konusunu oluşturmaktadır. Orta zamanların modasına dair aradığımız izlerden bir kısmını burada konu edindik. Günümüze sirayet eden kumaşlardan yapılan kıyafetler “moda” kavramı içerisinde kendini göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Anadolu, Ticaret, Dokuma, Kumaşlar, Orta Çağ, Kervansaray, Panayır.

ABSTRACT

MASTER'S THESIS

XII. AND XIII. FABRIC WEAVING IN ANATOLIA IN CENTURIES

Mizgin TANRIKULU

Advisor: Assistant Prof. Hüseyin Erkan BEDİRHANOĞLU

2023, Page: 58

The aim of this thesis, XII. and XIII. the aim is to determine the fabric names used in the 19th century, to contribute to today's cultural heritage by looking at the history of textile industry, trade and fashion from the perspective of the sources of the period. For this purpose, the main subject of the study is to determine the names of fabrics in the sources of the Middle Ages, to give information about the entrance, exit and production points of the fabrics to Anatolia as commercial materials, and to learn the characteristics of the fabrics used in social life together with high level government officials. Here we have covered some of the traces we are looking for in the fashion of the Middle Ages. Clothing made of fabrics that have spread to our day has shown itself in the concept of "fashion".

Key Words: Anatolia, Trade, Weaving, Fabrics, Middle Ages, Caravanserai, Fair.

ÖN SÖZ

“XII. ve XIII. yüzyılda Anadolu’da Kumaş Dokumacılığı” adlı tez çalışmasında Orta Çağ dönemine ait ana kaynaklarda geçen kumaş isimlerini tespit etmek, Anadolu’da ticaretin canlanmasıyla birlikte kumaşların ülkeye giriş, çıkış ve üretim noktaları hakkında bilgi vermek, tekstil ve ticaret tarihine dönemin kaynakları penceresinden bakarak günümüzün kültürel mirasına katkı sağlamaktır.

Yüksek lisans eğitimimde başladığım işi bitirmem konusunda beni cesaretlendiren, bu çalışmanın yürütülmesi tezimle ilgili çalışmalarımda sabırla sorularımı yanıtlayan saygıdeğer hocam Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin Erkan BEDİRHANOĞLU’na, her zaman akademik alanında yanımda olup ilerlememi sağlayan ve bana değerli öneriler sunan Doç. Dr. İrşad Sami YUCA hocama çok teşekkür ederim.

Son olarak öğrenim hayatımın başından bu güne kadar sonsuz sabır ve anlayışla bana yardımcı olan, eğitimim için her türlü fedakârlıkları yapan, benim bu günlere gelmemde karşılığı ödenemeyecek emekleri olan sevgili annem Fatma Arslan’a beni destekleyen küçük kardeşim Asmin’e, kötü dönemlerimde varlığı ile bana destek olan sevgili nişanlım Oğuz AKTÜRK’e yürekten teşekkürlerimi sunarım.

Muş-2022

Mizgin TANRIKULU

KISALTMALAR DİZİNİ

ODTÜ	:	Ortadoğu Teknik Üniversitesi
SBE	:	Sosyal Bilimler Enstitüsü
S	:	Sayfa Sayısı
b.	:	Bin
çev	:	Çeviren
TDVİA	:	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
C	:	Cilt
S	:	Sayı
TTK	:	Türk Tarih Kurumu
TDK	:	Türk Dil Kurumu
Ünv	:	Üniversite
AÜİFD	:	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
İÜEFD	:	İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi
AÜDTCFD	:	Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi

GİRİŞ

Bir topluluğun dünyaya bakış açısı, yaşayış biçimi, gelenek ve görenekleri, ekonomik, dini, siyasi statülerinin göstergesi olan kılık kıyafetler aynı zamanda estetik ve zarafeti de bir araya getirir. Ekonominin, ticaretin, tarihin, coğrafyanın, kültürün, sanatın, zanaatın, sanayinin ve inancın somut materyali olan kumaşlar “moda” kavramı içinde kendine yer bulmuştur. Kumaşlar ve kıyafetler bize toplumla ilgili birçok bilgiyi sunabilir. Bu bilgiler nesilden nesile aktarılarak günümüze ulaşmaktadır.

Kumaşlar kültürel manada önemli bir yere sahiptir. Bunlar yörelere, bölgelere, şehirlere ve köylere göre şekillenerek isimlendirilmiştir. Orta Çağ dönemine ait birçok kaynakta kumaşların buldukları bölgelerin isimlerini aldıklarını görmekteyiz. Bazı toplumlarda kumaşlar kişilik ve statü göstergesi olmuştur. Bazılarında ise süslenme, modaya uyma adı altında toplumun kültürünü yansıtmıştır. Bu oluşumda renk, biçim, kullanılan malzeme ve semboller toplumun estetik niteliğini yansıtarak sanatsal bir boyut kazandırmıştır.

Türkler ilk etapta Orta Asya’da konar-göçer bir yaşam tarzını benimsemiş, daha sonra yerleşik hayata geçmişlerdir. İslamiyet’in kabul edilmesinden sonra kumaş ve kıyafetlerinde değişiklikler meydana gelmiştir. Bunun temel nedenlerinden biri çevre memleketlerle sıkı münasebetlerde bulunmalarındır. Bu durum ise kültürel kaynaşmayı kaçınılmaz kılmıştır.

XII. ve XIII. yüzyıllarda Türkiye Selçuk Devleti sultanları, Anadolu’yu kıtalararası ticaret merkezi haline getirmeyi başarmışlardır. Ülkeler arası ticaretin canlanması için birçok kervansaraylar yapılmıştır. Doğuda batıda, kuzeyde ve güneyde Anadolu topraklarının her yerini dolaşan ticaret yolları sayesinde birçok malzemenin yanı sıra kumaş ticareti de yapılıyordu.

Kumaşlar, moda ve tekstil tarihi içinde önemli bir yere sahiptir. İnsanlar arası ilişkilerde dış görünüş çok önemlidir. Üzerimize giydiğimiz kumaşların dokusu, kalitesi ve maliyeti karşı tarafa iyi bir izlenim bırakmak için özenle seçilmektedir. İnsanın üzerine giydiği kumaşlar ve kıyafetler kendi kimliğimizin bir yansımasını oluşturmaktadır. Bu sebeple giysiler ve kullanılan kumaşlar modaya uyuyor mu, başkaları için mi, yoksa kendi rahatlığımız için mi gibi sorular dış görünüşümüz ve karşı tarafa vereceğimiz imaj profili için çok önemlidir.

XII. ve XIII. yüzyılda Anadolu'da yaşanan ticari hareketlilik bölgeye kavşak nokta niteliği kazandırmıştır. Yılın belli dönemlerinde kurulan uluslararası pazarlar ve panayırda değerli kumaşlar alınıp satılıyordu. Bunun yanı sıra değerli mücevherler, giysiler, hükümdarlar için özel getirilen ipekli kumaşlar da satılıyordu. Bu kumaşların çoğu imal edildiği bölgelerin isimlerini almaktaydı.

Türkler kendi kültürlerine göre dokuma sanatını geliştirmişlerdir. Böylece dünyada kumaş dokumacılığında önemli bir yer edinmişlerdir. Orta Çağ döneminde elinde bulundurdukları imkânlarla son derece zor dokunabilen kumaşlar yapmışlardır. Bu günün gelişmiş teknik imkânlarına rağmen kumaş dokumacılığı, uzun bir süreç isteyen işlemler gerektirmektedir.

Tezde Kullanılan Orta Çağ Ana Kaynakları

İbnü'l-Esir, el-Kâmil fi't-Tarih

Orta Çağ İslam dünyasının önemli tarihçilerinden biri olan ibnü'l-Esir, 1160 yılında Cezire'de dünyaya gelmiş, gençlik yıllarını ise Musul'de geçirmiştir. Yaşadığı ev edip ve âlimler meclisine dönüşmüştür. İbnü'l-Esir'in el-Kamil fi't-Tarih eseri X ciltten oluşacak şekilde Arapça yazmıştır¹. İbnü'l-Esir eserini hilkatten başlatarak 1230 yılı sonuna kadar geçen tarihi olayları kapsamaktadır. İbnü'l-Esir İslam dünyasındaki gezginlerden, tüccarlardan ve bilginlerden duyduklarını, yazdıkları bilgileri ve seyahati esnasında görüp not aldığı bilgilerden yola çıkıp karşılaştırma yaparak eseri yazmaya başlamıştır².

Aksarayî, Müsâmeretü'l-Ahbâr

Aksarayî, Aksaraylı bir aileden gelmektedir. İyi bir eğitim gördüğü, İslami bilimler ve Fars edebiyatına hâkim olduğu bilinmektedir. İlhanlı hükümdarı Gazan Han tarafından Aksaray'a kale muhafızı olarak gönderilmiştir. Müsameretü'l-Ahbar adlı eser Türkiye Selçuklu Tarihi için ana kaynak niteliğindedir. 1323 yılında telif edilen ve Timurtaş için yazılan eser dört ana bölümden oluşmaktadır³.

İbn Battuta, Seyahatnâme

¹ Salih Özçamca, "Büyük Selçuklu Şehirleri ve Ulaşım Ticaretteki Yerleri (Üç Kaynağa Göre el-Belazuri, el-Bundari, er-Ravendi)", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Ünv. SBE, 2007, s. 1.

² Şemseddin Günaltay, **İslam Tarihinin Kaynakları Tarih ve Müverrihleri**, İstanbul: Endülüs Yayınları, 1991, s. 154.

³ İsmail Aka, "Aksarayî", **TDVİA**, Cilt 2, İstanbul: 1989, s. 293.

Orta Çağın önemli seyyahlarından biri olan ibn Battuta, *Rihlet-u ibn Battuta* adlı eseri ile adından söz ettirmiştir. 25 Şubat 1304'de Tanca'da dünyaya gelmiştir. 1368'de ise Tamesna-Merrâkeş kadılık görevini yaptığı esnada ölmüştür. Ailesi, Berberilerin Levate kabilesindedir. Berka'da bir süre ikamet ettikten sonra Tanca'ya yerleşmişlerdir. Dönemin popüler ilmi olan edebiyat ve fıkıh gibi konuları ele alan Battuta'dan dönemin 3 yazarı bahsetmektedir. Bunlar; ibnü'l-Hatib, ibn Hacer ve ibn Haldun'dur⁴.

İbn Battuta'nın Seyahatname adlı eserinden anlaşıldığı üzere 1325 yılına kadar Fas ve Tanca'da kalmıştır. 1325'ten sonra Tanca'dan yola çıkarak Kuzey Afrika yolu üzerinden Kahire'ye gelmiştir. Yukarı Mısır'ı ziyaret ederek önce Gazze'ye sonra Kudüs'e gitmiştir. Güzergâhı gereği Hama ve Halep çevrelerini gezerek Dımaşk'a varmıştır. 1326 yılında hac için Mekke'ye, Mekke'den de Irak'a gitmiştir. Hüzistan, Fars, Cibal, Tebriz bölgelerini dolaştıktan sonra Bağdat'a gelmiştir. Musul ve Samarra'yı ziyaret etmiştir. 1327-1330 yıllarını Hicaz bölgesinde geçirmiştir. Üç defa daha hac yaptıktan sonra Yemen, Aden, Zeyla ve Mogadişu'ya uğramıştır. Doğu Afrika kıyılarında dolaşarak oradan Oman'a gelmiştir. Basra Körfez'ini dolaşıp 1332 yılındaki hacca katılarak sonra Mısır'a geçmiştir. Oradan Dımaşk'a gitmiştir⁵.

Seyahat yaklaşık yirmi sekiz yıl boyunca sürmüştür. Seyahati sırasında tuttuğu notlar bize kaynaklık etmektedir. Seyyah, memleketine döndükten sonra Fas'taki Merini hükümdarlarından biri olan Ebu İnan Faris'in himayesine girerek onun isteği üzerine seyahat notlarını ibn Cüzey el-Kelbi tarafından kaleme alınmıştır. İbn Cüzey, aldığı notlara bazen ilaveler yaparak bazen de kısaltarak kitap haline getirmiştir. Eserin girişini yazan İbn Cüzey'in esere fazla müdahale etmediği sadece giriş kısmında eseri yazmakla görevlendirildiğini belirtmiştir⁶.

İbn Fadlan, Seyahatnâme

İbn Fadlan'ın hayatı ile ilgili yeteri kadar bilgi bulunmamaktadır. 922 yılında hayatını kaybetmiştir. Abbasi halifesi Muktedi-Billah tarafından 921 yılında başkanlığını yaptığı bir heyet ile birlikte İdil Bulgar Hanlığı'na gönderilmiştir. Gezip

⁴ İbn Battuta, **Seyahatnamesi**, A. Sait Aykut (çev.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2019, s. 11.

⁵ Ramazan Şeşen, **Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı**, İstanbul: İSAR Vakfı Yayınları, 1998, s. 95.

⁶ İsmail Hakkı Göksoy, "İbn Battuta'ya Göre Güneydoğu Asya Ülkeleri", **Dini Araştırmalar**, Cilt 4, Sayı 12, s. 50.

gördüğü ülkelerin kültürel ve fiziki yapıları hakkında bilgiler vermiştir. İbn Fadlan eserde kişisel görüşlerinin ve gözlemlerini aktardığı için yaşadığı dönem hakkında az da olsa malumata sahibiz⁷.

İbn Fadlan'ın gezip gördüğü yerler, iletişime geçtiği halk ve kabilelerle ilgili bilgilerin çoğu şahsi rivayetine dayanmaktadır. Bulgarlar, Oğuzlar, Peçenekler, Başkırtlar, Hazarlar, Ruslar ve toplumların siyasi yapısı, dini inançları, gelenekleri, görenekleri, giyecekleri, dilleri, ekonomisi ve ticareti hakkında bilgiler vermiştir⁸.

İbn Havkal, Sûretu'l-arz

İbn Havkal, aslen Mardin'in Nusaybin ilçesindedir. Çocukluğunu ve gençliğini Nusaybin, Musul ve Bağdat'ta geçirmiş, eğitimini bu şehirlerde tamamlamıştır. Hayatı ile ilgili bilgileri Sûretu'l-arz adlı eserinden öğrenmekteyiz⁹.

İbn Havkal, 947 ile 961 yıllarında dolaştığı Mağrib, Endülüs, Batı Sudan, Mısır, İrminiye, Azerbaycan, Horasan, Irak ve Fars bölgelerini tanıtarak eserinde harita bilgisine yer vermiştir. Seyahat ettiği bölgelerin coğrafya özellikleri, iklimi, şehrin fiziki yapıları, ticareti ve nüfusu hakkında bilgi vermiştir¹⁰.

İbn Hurdazbih, Kitâbu'l-Mesâlik ve'l-memâlik

İbn Hurdazbih, eski coğrafya eserlerinden biri olan Kitâbu'l Mesâlik eserini yazmıştır. Yazar eserini yazarken Batlamyus'un eserinden, posta bölümündeki defterlerden ve Hilafet Sarayı'nın arşivinden faydalanmıştır. Bir süre boyunca İran Cebel'de posta işlerinden sorumlu görevli olarak çalışmıştır. İbn Hurdazbih kaynakta ülkenin geliri ve gideri, yolları, bu yollar arasındaki mesafelerle ilgili bilgilere yer vermiştir¹¹.

İyi bir tahsil gören İbn Hurdazbih, içinde bulunduğu çevreden dolayı ulaşabildiği resmi belgeler eserlerinin güvenilirliğini arttırmıştır. İbn Hurdazbih coğrafya dışında dönemin sosyal hayatını konu alan bütün alanlarda çalışmalar yapmıştır. Bunlar; musiki ve saray görevlilerinin tutumlarını düzenlemeye yönelik kuralları eserinde yer vermiştir.

⁷ Mehmet Bölükbaşı, **Arap İslam Dünyasında Tarih Yazıcılığı**, İstanbul: Hiper yayınları, 2019, s. 85.

⁸ Saleh Muhammedoğlu Aliev, "İbn Fadlan", **TDVİA**, Cilt 19, İstanbul: 1999, s. 477.

⁹ Ramazan Şeşen, "İbn Havkal", **TDVİA**, Cilt 20, İstanbul: 1999, s. 34.

¹⁰ Bölükbaşı, **Arap İslam Dünyasında Tarih Yazıcılığı**, s.8.

¹¹ Özçamca, "Büyük Selçuklu Şehirleri ve Ulaşım Ticarettteki Yerleri (Üç Kaynağa Göre el-Belazuri, el-Bundari, er-Ravendi)", s. 9.

ibn Hurdazbih'e İslam coğrafyasının babası ünvanının kazanmasına vesile olan çalışma Kitâbu'l-Mesâlik ve'l-memâlik adlı eseridir¹². Eserde kara ve deniz güzergâhları ile Hindistan ve Çin hakkında bilgi verip Sasanilerden geriye kalan bilgileri kullanmıştır. Ayrıca gezginlerin seyahat notlarından da faydalanmıştır¹³.

Mesudî, Muruc ez-Zeheb

Mesudî, Irak'ın ilim alanında ünlü olduğu bir dönemde Bağdat'ta doğmuştur. Mesudî hayatının parlak dönemini gezip öğrenmekle geçirmiştir. Farklı bakış açıları ve eleştirel düşünceyle her uğradığı ülkenin tarihini ve coğrafyasını araştırmış böylelikle onun adını ölümsüzleştiren değerli eserini ortaya koymuştur¹⁴. Mesudî'nin aldığı eğitim ve okuduğu kaynaklar ona yetersiz gelmiştir. Bilgisini arttırmak amacıyla Endülüs dışında dönemin İslam coğrafyası ve bu coğrafyanın dışında seyahatlere çıkmıştır¹⁵.

Mesudî birçok alanda eser yazmıştır. Coğrafya ile birlikte astroloji, dinler tarihi ve mezhepler tarihi, felsefe, siyaset, ahlak, fıkıh ve kelim gibi konular çalışmalarının konusunu oluşturmaktadır. Günümüze ulaşan çalışmaları Muruc ez-Zeheb adlı eserleridir¹⁶. Muruc ez-Zeheb, iki bölümden oluşmuştur. Ara bölümlerde ise kavimler ve devletlere yer vermiştir. Birinci bölümde İslamiyet öncesini kapsayan tarihi olaylardan bahsetmektedir. Hz. Peygamber'in vefatına kadar olan olayları kapsayan ikinci bölümde ise İslam Tarihi ile ilgili bilgilere yer vermiştir¹⁷.

Nasır-ı Hüsrev, Sefername

XI. yüzyılın ünlü seyyahlarından biri olan Nasır-ı Hüsrev, Horasan'da günümüzdeki Tacikistan'ın kasabası olan Kubadiyan'da doğmuştur. Hac niyetiyle yola çıkarak Merverrud'dan Mekke'ye ulaşır oradan İran'a geri dönmek üzere Mısır'a geçmiştir. Bölgedeki huzur sebebiyle İsmailiye mezhebini tercih eden Nasır-ı Hüsrev 1050'de Fatımi Halifesi el-Muntansır tarafından Horasan'a gönderilmiştir. Amacı Horasan'da İsmailiye mezhebini yaymaktır. Bu seyahatler esnasında geçtiği bölgelerdeki izlenimlerini ele alan Hüsrev, şehirdeki durumlar, yol mesafeleri ve uğrak yerler hakkında bilgi vermiştir. Sefername eseri Selçuklu Devleti'nin kuruluşu hakkında

¹² Sayyid Maqbul Ahmad, "İbn Hurdâzbih", TDVİA, Cilt 20, İstanbul: 1999, s. 79.

¹³ Bölükbaşı, **Arap İslam Dünyasında Tarih Yazıcılığı**, s. 82.

¹⁴ Günaltay, **İslam Tarihinin Kaynakları Tarih ve Müverrihleri**, s. 68-69.

¹⁵ Casim Avcı, "Mes'ûdî, Ali b. Hüseyin", TDVİA, Cilt 29, Ankara: 2004, s. 353.

¹⁶ Bölükbaşı, **Arap İslam Dünyasında Tarih Yazıcılığı**, s. 56-57.

¹⁷ Günaltay, **İslam Tarihinin Kaynakları Tarih ve Müverrihleri**, s. 74.

bilgi vermektedir. Bu dönemde yazılmış olması Selçukluların hâkimiyetine geçen şehirler hakkında bilgi edinmemize yardımcı olmaktadır. Eserin dili farsça olarak yazılmıştır¹⁸.

Sefernâme Orta Çağ döneminin seyahatname türünün en güzel örneklerinden biridir. Bu eser XI. yüzyılın olaylarını, toplumun kültür yapısını, gelenek ve göreneklerini, mahiyetini ve şahıslar ile ilgili bilgileri ihtiva etmektedir. İlk defa Fransızca tercümesiyle Charles Schefer tarafından yayımlanmıştır¹⁹.

İbn Bibi, Selçukname

İbn Bibi, Anadolu Selçukluları tarihi için önemli bir kaynaktır. Eserin orijinal dili Farsça olup tam adı el-Evamirü'l-Ala'iyye fi'l-umuri'l-Ala'iyye'dir. Hayatı ile ilgili bilgilere genellikle eserin kendisinden ulaşmaktayız²⁰.

El-evamirü'l-Ala'iyye'yi eseri, bir tarih kitabı olmasının yanı sıra XIII. yüzyılın Müslüman kültürünü ele alan eser olarak da karşımıza çıkmaktadır. İbn Bibi Türkiye Selçuklu Devleti döneminde saray görevlisi ve bürokrasi sıfatıyla yazdığı eserinde Anadolu coğrafyasının siyasi, içtimai, idari, iktisadi ve kültürel hayatıyla ilgili bilgiler vermiştir²¹.

Anna Kommena, Alexiad

Anna, 1083'te imparator Alexios Komnenos'un ilk evladı olup başkent İstanbul'da doğmuştur. Anna dönemine göre çok iyi bir eğitim görmüş, merak duygusu olan sürekli öğrenmeye, bilgiye ve araştırmaya hevesliydi. Anna Kommena, 1118'de babasını, 1123'te annesini ve 1137'de ise eşini kaybetmiştir. Bu kayıplar Anna'nın kendi dünyasına çekilip kapanmasına neden olmuştur. Bu süre zarfında da Alexiad eseri yıllarca süren bir çabanın sonucu olarak yazılmıştır. Anna, 1148 yılında yani 65 yaşlarında bile bu eser üzerine çalışıyordu. Eserin hangi yılda bittiği ve Anna'nın kaç yaşında vefat ettiği bilinmemektedir. Tahminlere göre 1153'te vefat ettiği söylenmektedir. Alexiad eseri birçok eleştiri almasına rağmen ele alındığı dönemin

¹⁸ Özçamca, "Büyük Selçuklu Şehirleri ve Ulaşım Ticaretteki Yerleri (Üç Kaynağa Göre el-Belazuri, el-Bundari, er-Ravendi)", s. 11.

¹⁹ Nihat Azamat, "Nâsır-ı Hüsrev", TDVİA, Cilt 32, İstanbul: 2006, s. 395.

²⁰ İbn Bibi, el-Evamirü'l-Alâ'ıye fi'l-Umuri'l-Alâ'ıye, Mürsel Öztürk (çev.), Ankara: Kültür Bakanlığı, 1996, s. 1.

²¹ Abdülkerim Özyayın, "İbn Bibi", TDVİA, Cilt 19, İstanbul: 1999, s. 379.

tarihini, Anadolu coğrafyasını, Balkan Yarımadasını, Doğu Akdeniz bölgesini, Yakın Doğu tarihini hakkında bilgi açısından önemli bir ana kaynak niteliğindedir²².

Nizamü'l-Mülk, Siyasetname

Asıl adı Ebu Ali Kıvımuddin Hasan b. İshak et-Tusî olan büyük Selçuklu veziri Nizamü'l-Mülk Horasan'da doğmuştur²³. Büyük Selçuklu Devleti döneminin en meşhur Siyasetname adlı eseri Nizamü'l-Mülk tarafından yazılmıştır. Eserin dili Farsçadır. Devlet sistemini yapısı, aksayan yönleri, alınabilecek önlemler, kurumları yürütmek için yapılması gereken faaliyetler hakkında bilgi vermektedir. Nizamü'l-Mülk, Melikşah'ın bilginlerden, bürokratlardan ülkeyi yönetebilmesi din ve devlet işlerinde önemli tedbirlerin alınması, siyasi, iktisadi, içtimai ve dini davranışlarını ayarlayabileceği bir kitap yazmalarını istemesi üzerine Siyasetname eseri yazılmıştır. Elli fasıldan meydana gelen bu eser bu türün en iyi örneklerinde kabul edilmektedir²⁴.

Raşidü'd-Din Fazlullah, Camiü't-Tevarih

Orta Çağ İslam dünyası için önemli bir devlet adamı olan Raşidüddin Fazlullah-ı Hamedani bu kaynağı Gazan Han'ın isteği üzerine yazmaya başlamıştır²⁵. Camiü't-Tevarih iki ciltten meydana gelmektedir. Müellif her ne kadar üçüncü cildi de ekleyeceğini söylemiş olsa da bu isteğini gerçekleştirememiştir. Birinci ciltte Moğol ve Türk kabilelerinden ikinci bölümde girişten itibaren Gazan Han'ın vefatına yani Moğollardan bahsetmektedir. İkinci ciltte birinci cilt gibi iki bölümden oluşmaktadır. Bu ciltte Olcaytu dönemini kapsamaması gereken ikinci bölüm üçüncü cildin kaderine uğrayarak yazılamamıştır²⁶.

Yakubî, Kitabu'l-Buldân (Ülkeler Kitabı)

Yakubi, IX. yüzyılın başlarında Bağdat'ta doğmuştur. Tahminen Fars kökenlidir, Ermeni kökenli olduğu da söylenmektedir. Abbasi Devleti döneminde yönetim olarak farklı görevlerde yer almıştır. Azerbaycan, İrminiyye ve Mısır valiliği yapmıştır. Babası

²² Anna Kommena, **Alexiad**, Bilge Umar (çev.), İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1996, s. 5-6-8.

²³ Nizamü'l-Mülk, **Siyasetname**, Mehmet Taha Ayar (çev.), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009, s. 7.

²⁴ Hasan Hüseyin Adaloğlu, "Siyasetname", **TDVİA**, Cilt 37, İstanbul: 2009, s. 305.

²⁵ Ramazan Şeşen, "Camiü't-Tevarih", **TDVİA**, Cilt 7, İstanbul: 1993, s. 132.

²⁶ Günaltay, **İslam Tarihinin Kaynakları Tarih ve Müverrihleri**, s. 279.

ve dedesi de istihbarat ve posta teşkilatında görev yapmışlardır. Böyle bir ortamda büyüyen Yakubi siyasi ve idari yaşam tarzını tanıma imkânı bulmuştur²⁷.

Yakubi'nin coğrafya ile ilgili olan eseri kendi adını taşımaktadır. Yakubi Tarih'i Tahiroğulları zamanında yazılmıştır. Kitabı'l- Buldan eseri coğrafyaya yeni bir çehre kazandırmıştır²⁸. Çoğu Arap ülkesini gezen Yakubi bu eserinde ülkelerin ekonomik durumları ile ilgili bilgileri ayrıntılı bir şekilde ele almıştır²⁹.

Bundari, Zubdetü'n-Nusra ve Nuhbetü'l-Usra

Bundari 1190'da İsfahan'da dünyaya gelmiştir. 1217 yılında Suriye'ye giderek Şam'a yerleşmiştir. Eyyübiler'in yanında kâtiplik yapmış ve 1245'de ise Şam'da ölmüştür. Hayatıyla ilgili detaylı bilgi bulunmamaktadır. Zübdetü'n-Nusra ve nuhbetü'l-usra adlı eseri kâtip el-İsfahanî Selçuklu vezirlerinden Enûşirvan b. Halid el-Kaşani'nin Sultan Melikşah'ın tahta geçişinden 1072 Irak Selçuklu Sultanı Tuğrul b. Muhammed'in vefatına 1134 yılları arasında yaşanan olayları ve hatıraları ele almaktadır. Eser Farsçadan Arapçaya çevrilmiş olup toplam dört ciltten oluşmaktadır. Üç müellifin ortak çalışması sonucu ortaya çıkan bu eser dönemin ana kaynakları arasında yer almaktadır³⁰.

Gregory Abû'l Farac (Bar Hebraeus) Tarihi

İbnü'l-İbrî, 1225 yılında Malatya'da dünyaya gelmiştir. Süryaniler kendisine bar-hebraeus derler. İbrâ köyünden olup Yahudi kökenlidir bu sebeple ibri lakabıyla tanınmaktadır³¹. Eserde hükümdarların, halifelerin adlarını sıralamakla birlikte hükümdarların yaşadıkları dönemle ilgili bilgiler vermektedir. Ayrıca dinler, diller, milletlerin yaşam biçimi, gelenekler, savaşlar, şehirlerin fethedilmesi, gökyüzünde meydana gelen hareketlilik, depremler ve benzeri alanlarda gördüklerini aktarmaya çalışmıştır³².

²⁷ Murat Ağarı, "Ya'kubi", **TDVİA**, Cilt 43, İstanbul: 2013, s. 287.

²⁸ Yakubi, **Ülkeler Kitabı**, Murat Ağarı (çev.), İstanbul: Ayışığı Kitapları, 2002, s. 12-13.

²⁹ Özçamca, "Büyük Selçuklu Şehirleri ve Ulaşım Ticaretteki Yerleri (Üç Kaynağa Göre el-Belazuri, el-Bundari, er-Ravendi)", s. 9.

³⁰ Abdülkerim Özaydın, "Bündari", **TDVİA**, Cilt 6, İstanbul: 1992, s. 489.

³¹ Abdülkerim Özaydın, "İbnü'l-İbrî", **TDVİA**, Cilt 21, İstanbul: 2000, s. 92.

³² Özçamca, "Büyük Selçuklu Şehirleri ve Ulaşım Ticaretteki Yerleri (Üç Kaynağa Göre el-Belazuri, el-Bundari, er-Ravendi)", s. 7.

Belazurî, Futuhu'l-Buldan

el-Belazurî, IX. yüzyılda adından söz ettiren tarihçi, ensab âlimi ve şair, Farsçadan Arapçaya çeviriler yapmış önemli bir şahsiyettir³³. Futuhu'l-Buldan eseri Hz. Peygamber döneminden III. yüzyıla kadar ilk fetihleri bölge ve şehir esasına göre anlatan eserin birçok baskısı çıkmıştır³⁴.

Belazurî, eserinde fethedilen yerlerin yönetimi, yerlerin İslam hakimiyetinin eline geçmesi, yeni yapılan şehirlerle birlikte mühürlerin ve paraların basılması, siyasi, askeri ve kültürel gelişmeler hakkında bilgi vermektedir³⁵.

³³ el-Belazurî, **Futuhu'l-Buldan**, Mustafa Fayda (çev.), İstanbul: Siyer Yayınları, 2013, s. IX.

³⁴ Mustafa Fayda, "Belazurî", **TDVİA**, Cilt 5, İstanbul: 1992, s. 392.

³⁵ Özçamca, "Büyük Selçuklu Şehirleri ve Ulaşım Ticaretteki Yerleri (Üç Kaynağa Göre el-Belazuri, el-Bundari, er-Ravendi)", s. 11.

BİRİNCİ BÖLÜM

XII. ve XIII. YÜZYILDA ANADOLU'DA TİCARET

1.1. ANADOLU'DA TİCARET

Ticaret, insanlık tarihinde ilk defa değiş tokuş usulüyle gerçekleşmiştir. İnsanlar birtakım ihtiyaçlarını karşılayabilmek için kendilerinde olmayan kaynakları başkasından almaya, elinde bulunan kaynakları ise başkalarıyla değiş tokuş yapmaya başlamıştır. Takas yöntemiyle çıkan bu usul iletişimin yanı sıra kültürel kaynaşmayı da beraberinde getirmiştir.

Anadolu coğrafi konumu itibariyle çevre memleketlerle sıkı ilişkilerde bulunmuştur. XI. ve XIV. yüzyılları arasında Anadolu coğrafyasında kurulan Türk Devletlerinin, bir taraftan İslam ve Türk devletleriyle, diğer taraftan Gürcüler, Ermeniler, Bizanslılar ve Batılılarla olan münasebetleri düşünülecek olursa, onlara ait birçok tarihi kaynaklarda Anadolu Türklerinin tarihini aydınlatacak birçok bilgiye rastlanılabilir. Gerek Bizans tarihine gerekse Haçlılar tarihine ait birtakım kaynaklarda konumuzla ilgili birçok bilgi bulunmakla beraber İslam tarihinde, Mısır, Suriye ve el-Cezire'ye ait vekayinamelerde, XI. ve XIV. yüzyıl Anadolu'suna ait birçok veriye rastlayabiliriz. Bunun yanı sıra, Türkiye Selçuklu Sultanları ve devlet adamlarına yazılmış birtakım eserler vardır ki, bunların bir kısmı kaybolmuş, bir kısmı ise günümüze kadar gelmiştir. Bütün bunlardan ve tarihi vesikalardan anlaşılacağı üzere XIII. yüzyılda Anadolu, Moğol İstilasından önce medreseleri, tekkeleri, kütüphaneleri ilim ve sanat muhitleriyle, yüksek bir seviyeye ermiş kuvvetli kültür merkezlerine sahipti³⁶. Bu dönemin siyasi tarihine ait kaynakların bilinip kullanılmasına rağmen iktisadi, ticari ve kültürel hayatına ait kaynakların yeterince araştırılıp kullanılamamıştır.

XI. yüzyılın ikinci yarısında kurulan Türkiye Selçuklu Devleti Orta Çağ dönemi için önemli bir yere sahiptir. Anadolu'nun Türkleşmesini sağlamış ve siyasi alandaki gelişmelerle birlikte ticari geleneğin oluşması konusunda önemli bir rol oynamıştır.

Anadolu'nun coğrafi konumu elverişli olduğundan dolayı Türkiye Selçuklu Devleti hükümdarları Anadolu'yu uluslararası bir ticaret merkezi haline getirmişlerdir.

³⁶ M. Fuad Köprülü, "Anadolu Selçuklu Tarihinin Yerli Kaynakları", **Bellekten**, Cilt 7, Sayı 27, Ankara, 1943, s. 384-386.

Siyasi, iktisadi, ticari amaçlarına yönelik izledikleri askeri politikalar bu zeminin oluşmasına olanak sağlamıştır. Selçuklu Devleti'nin sağlamış olduğu güvenli ortam Anadolu'daki ticaret yollarının hareketlenmesine vesile olmuştur. Anadolu'da siyasi varlıklarını sağlamlaştıran Selçuklu sultanları ülkenin imar ve ticaret faaliyetlerine hız vererek önce hem siyasi üstünlük sağlamışlardır. Denizaşırı devletlerle ticaret yapabilmek için çeşitli yollar denemişlerdir³⁷.

XII. ve XIII. yüzyıllarda Anadolu'daki ticari faaliyetlerde hareketlilik yaşanmıştır. Bunun temel nedenlerinden biri Türkiye Selçuklu Devleti Sultanlarının yapmış olduğu siyasi, iktisadi, ekonomik ve kültürel kalkınmalardır. Selçuklu Sultanları ülkenin imar ve ticaret faaliyetlerine hız vermek için denizaşırı ülkelerle ticaret yapabilmeyi kolaylaştırmak amacıyla kervansaraylar yaptırmışlardır. Kervansaraylar iç Anadolu şehirlerini birbirine bağlayan yollar üzerinde olup Konya'dan başlayıp Antalya güzergâhına doğru yapılması XII. yüzyılda Güney ve Kuzey ticaretinin hayati öneme sahip olduğunu göstermektedir. Antalya, Akdeniz ticaretinde önemli bir liman kentidir. Kıbrıs'tan Antalya'ya gemilerle taşınan ticari mallar önce Konya'ya sonrada kuzey bölgesine yani Kayseri ve Sivas'a taşınıyordu³⁸.

II. Kılıçarslan döneminde güvenliğin sağlanmasıyla milletlerarası ticaret yolları Türkiye sınırlarına doğru kaymıştır. Bu dönemde Latinlerin İstanbul'u işgal etmesi üzerine Akdeniz ve Karadeniz kervan yolları güvenliğini yitirmiştir. 1206 yılında Karadeniz kervan yolu asayişi sağlanmış, 1207'de ise Antalya fethedilerek Anadolu için ithalat ve ihracat limanı haline getirilmiştir. Venediklilerle ilk defa ticaret antlaşması yapılmıştır. Antalya'nın fethedilmesiyle birlikte Selçuklular donanma kurarak denizcilik faaliyetlerine başlamışlardır. I. Gıyaseddin Denizli ve Alaşehir bölgelerini alarak İznik ile mücadeleye girmiştir. 1211'de şehit olan I. Keyhüsrev'in yerine tahta I. İzzeddin Keykavus babasının politikasını devam ettirerek 1214'te Sinop'u fethetmiştir. Birçok bölgeden tüccarları götürerek şehri ithalat ve ihracat limanı haline getirmiştir. Şehirde imar faaliyetlerine başlayarak surlar inşa etmiş ve yeni bir donanma kurmuştur³⁹.

³⁷ İsmet Kayaoğlu, "Anadolu Selçuklu Devrinde Ticari Hayat", **Ankara Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt 24, Sayı 1, 1981, s. 107-108.

³⁸ Kayaoğlu, "Anadolu Selçuklu Devrinde Ticari Hayat", s. 107-108.

³⁹ Osman Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti**, İstanbul: Turan Neşriyat Yurdu, 1969, s. 226.

İzzeddin Keykavus 1216 yılında Akdeniz’de elden çıkan Antalya’yı yeniden hâkimiyeti altına almıştır. Deniz ticaretinin yanı sıra kara ticaret yollarını da açmayı düşünen I. İzzeddin Keykavus ticari öneme sahip olan Halep’i almak için Anadolu bölgesini uluslararası ticaret ile bütünleştirmeyi amaçlamıştır. Çünkü Kayseri Halep arasındaki bölge Ermeniler tarafından tehdit ediliyordu. Bu nedenle Sultan, 1216-1218’de Ermeniler üzerine sefere çıkmış ve bölgenin asayişini sağlamıştır⁴⁰.

Alaeddin Keykubad’ın 1220’de Türkiye Selçuklu Devletinin tahtına oturarak yeni bir saltanat dönemini başlatmıştır. Antalya ve Sinop gibi önemli ticaret merkezleri Keykubad’ın babası ve kardeşi tarafından fethedilmişti. Alaiye Anadolu ticareti için önemli bir bölge konumundaydı bu sebeple Alaeddin Keykubad güney sahilinde bulunan Alaiye üzerine 1221 yılında sefer yaparak Güney-Kuzey ticaret yolunu tamamlamıştır⁴¹.

Alâeddin Keykubad, 1226 yılında doğu seferine yönelmiş Kahta, Adıyaman, Çemişkezek gibi önemli bölgeleri hakimiyet altına almıştır. 1228 yılında Mengücekler Devleti’ne son vermiştir. Erzurum’un Selçuklu kolunu silerek Ahlat ve Harput’ta yaşayan Artukluların varlıklarına son vermiştir. Böylelikle Türkiye Selçuklu Devleti, sınırlarına Ahlat ve Harput’un yanı sıra Urfa, Harran, Rakka’yı da eklemiştir⁴².

Alâeddin Keykubad ticari siyaseti gereği 1227’de Suğdak seferine çıkmıştır. Müslüman tüccarlar Suğdak’a mal götürüp satıyorlardı aynı zamanda burası Kıpçakların bir takım ihtiyaçlarını karşıladıkları yerd Suğdak’taki ticari mallar arasında kürk, deri, cariyeye ve esirler bulunmaktaydı. Moğolların 1223’te şehre girip ticaret yapan tüccarların mallarına zarar vermesi ve şehri yağmalaması üzerine Suğdak halkının perişan olması karşısında kayıtsız kalmak istemeyen Sultan denizaşırı sefere karar vermiştir. Sefer sonrası Suğdak alınmış ve Selçuklu hâkimiyeti Kırım sahillerine kadar yayılmıştır. Böylece Türk donanması daha da güçlenmiştir⁴³.

⁴⁰ Hilal Çalışkan, “Anadolu Selçuklu Devleti Ticaret Politikaları”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kırıkkale Üniv. SBE, 2018, s. 12.

⁴¹ Emine Uyumaz, **Sultan I. Alaeddin Keykubad Devri Türkiye Selçuklu Devleti siyasi tarihi (1220-1237)**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2003, s. 22.

⁴² Mehmet Altay Köymen, “Selçuklu Hükümdarı Büyük Alaeddin Keykubad ve Anadolu Savunması”, **Bellekten**, (Cilt I-II), 1988, s. 1543.

⁴³ Selvihan Uskun, “Anadolu Selçuklu Devleti Döneminde Anadolu’da Ticaret ve Ticaret Yolları”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Aksaray Üniv. S.B.E Ortaçağ Anabilim Dalı, 2018, s. 20-21.

Selçuklu Devleti'nin kervansarayları, XIII. yüzyılda Türkiye'nin iktisadi durumu, memleketteki ticareti ve Devletin siyasetini anlayabilmek için işlenmesi gereken konular arasındadır⁴⁴. Ana konumuzun dışında kalsa da bu konuya değinmek gerekmektedir.

1.2. KERVANSARAYLARIN TİCARETE ETKİSİ

Kervansarayın kelime anlamı Farsça karban (kervan) yani saraydan türetilmiştir. Kervansaraylar ilk olarak yolcuların konaklamaları için hayır kurumu olarak inşa edilmiştir⁴⁵. Ribat adı verilen kervansaraylar tarihi süreç içerisinde işlevsel olarak farklı şekillerde kullanılmıştır. Ribatlar stratejik öneme sahip yerlerde kurulmuş gaza için gelen askerlerin toplanma yeri olarak da karşımıza çıkmaktadır. Kervansaraylar fiziki yapı olarak etrafı surlarla çevrili olan içerisinde binaları, ambarları, mescidi, hamamı bulunan bir yapıdır. Dışardan gelen tehlikelere karşı civar halkı burada barınabiliyordu⁴⁶.

XIII. yüzyılda eski ticaret güzergâhlarının izlerini belli eden kervansaraylar, büyük Selçuklu hükümdarları tarafından yaptırılmıştır. Kervansaray ve hanların bütün Müslüman ülkelerde, özellikle de İran'da sayı olarak fazla inşa edilmiştir. Tüccarların zorlu iklim koşullarıyla karşı karşıya kaldıkları ve uzun mesafeler kat etmek zorunda oldukları Orta Asya topraklarına egemen olan devletler, su kenarlarına konaklama yerleri yaptırıyorlardı. Anadolu ve Orta Asya'daki hanlar iki gayeye hizmet etmek için yapılmıştır. Hanların birinci yararı kış mevsiminde kara rağmen kervanların gelip gitmesi, ikincisi ise kervanların geçtiği dağlık bölgelerde dinlenmeleri ve korunmaları amacıyla yapılmıştır⁴⁷.

Selçuklu şehirlerinin çarşı düzeni bu dönemde belirli kademelerden geçerek sonraki yüzyıl kaynaklarında açıkça görünen özellikler kazanmaya başlamıştır. Şehir

⁴⁴ Osman Turan, "Selçuk Kervansarayları", **Bellekten**, Cilt 39, Sayı 10, 1946, s. 472.

⁴⁵ Gökçe Günel, "Anadolu Selçuklu Döneminde Anadolu'da İpek Yolu-Kervansaraylar-Köprüler", **Kebikeç Dergisi**, Sayı 29, 2010, s.138.

⁴⁶ Özçamca, "Büyük Selçuklu Şehirleri ve Ulaşım Ticaretteki Yerleri (Üç Kaynağa Göre-el-Belazuri, el-Bundari, er-Ravendi)", s.120.

⁴⁷ Claud Cahen, **Osmanlılardan Önce Anadolu**, Erol Üyepazarcı (çev.), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000, s. 127.

çarşısının bu safhası XIII. yüzyıl kaynaklarına yansımış şekilleri, vakfiyelerde açık ve ayrıntılı bir şekilde görülebilir⁴⁸

Türkiye Selçuklu Devleti hükümdarları ticari ve iktisadi hedeflerini gerçekleştirmek için birtakım faaliyetlere girişmişlerdir. Selçuklu kervansarayları ticari politikanın bir neticesi olarak ortaya çıkmıştır. Ticaret yolları Anadolu'nun birçok bölgesine kolaylıkla ulaşmamızı sağlamaktadır. Ticaret güzergâhları birçok şehirden geçerek İran ve Türkistan'a varmaktadır.⁴⁹

Anadolu'da XI. ve XIII. yüzyılları arasında ticaret yolları üzerinde belli uzaklıklarda kervansaraylar yapılmıştır. Ribatlar (kervansaraylar) ulaşımın en önemli unsurunu oluşturmaktadır. Ülkeler arası ticarete kervanların yolculuk esnasında dinlenmesi, barınması, korunması ve kendileriyle birlikte getirdikleri ticaret mallarını kervansaraylarda saklıyorlardı. Yolcuların ihtiyaçlarını karşılayabilecek tüm malzemeler bulunuyordu.

Barınma ve yemek ihtiyaçlarının yanı sıra hamam, mescit, eczane ve gerektiğinde hekim, fakir yolculara ayakkabı, hayvanlar için yem, nalbant, veteriner, araç tamiri için çeşitli hizmetler sunulmuştur⁵⁰. Kervansaraylar Anadolu'nun mimarisi yansıtan muazzam yapılar arasında yerini almıştır. Özellikle de XIII. yüzyıl ticaret faaliyetlerini anlamak için üzerinde durmamız gereken konular arasında yer almaktadır.

Orta Çağ döneminde devlet hazinesini oluşturan unsurlardan biri de ticaret yollarıdır. Önemli gelir kaynaklarından mahrum kalmak istemeyen hükümdarlar uygun koşulları elde ettikçe ticari faaliyetleri gerçekleştirmek için önlem almışlardır. Bu önlemlerden biri iki kıtayı birleştiren ipek yolu olmuştur.

Ekonomi tarihi için ipek yolu, uluslararası ilk ticaret yoludur. Çin'den başlayıp Anadolu, Akdeniz aracılığıyla Avrupa'ya oradan Afrika'ya kadar uzanan ticaret yollarının genel adıdır. İpek yolu adını, ticaret yolları üzerinde yapılan ve değerli bir malzeme olan ipekten almıştır. İpek ticaret dışında para olarak ta kullanılmıştır. Çin'den başlayıp Afrika'nın kuzey bölümüne kadar ulaşan ipek yolu iktisadi nedenlerden dolayı

⁴⁸ Tuncer Baykara, **Türkiye Selçuklularının Sosyal ve Ekonomik Tarihi**, İstanbul: Kültür-Sanat Yayıncılık, 2004, s. 303.

⁴⁹ Turan, "Selçuk Kervansarayları", s. 473-474.

⁵⁰ Selami Sönmez, "Ortaçağ Türk ve İslam Dünyasında Kervansaraylar (Hanlar-Ribatlar)", **Atatürk Üniv. Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi**, Cilt 0, Sayı 15, 2007, s. 291.

birtakım insan ihtiyaçlarının karşılanma çabasıyla ortaya çıkmıştır.⁵¹ Sosyo-ekonomik münasebetler beraberinde kültürel kaynaşmayı sağlamıştır.

İpek Yolu, Türkiye Selçuklu Devleti döneminde çeşitli güzergâhları bulunmaktaydı bu güzergâhlar Anadolu'nun birçok yerine ulaşabiliyordu. Doğuda Erzurum'dan başlayıp Sivas, Kayseri ve Konya'da birleşen yollar Sinop ve Antalya'ya kadar uzanmaktaydı. Anadolu kervan yollarının Konya'da düğümlenmesi ticaretin her yöne akışını sağlayabiliyordu⁵².

İbni Bibi eserinde ipek yolu güzergâhı ile ilgili bilgiyi direk olarak aktarmamıştır. Eserde ticaret yolu ile ilgili şöyle bir bölüm bulunmaktadır. “Kazvin’li Emir Şemseddin, baba yurdunu terk ederek ticaret yolunu tutup Erzurum’a varmıştır. Orada bir süre eğlendikten sonra birçok nimeti ele geçirdiğini zırh sanatını ve renkli işlemeciliği öğrenmiştir. Bu bölgede kazançlı işler ve karlı ticaretler yaptığını söylemektedir”⁵³.

Alâeddin Keykubad Konya’dan uzaklaşırken toprağı yeşil, havası güzel Çin ipekleri gibi dalgalı ve içinde meyve ağaçları olan bir adadan bahseder. Sadeddin Köpek’e buraya saray yapılmasını emreder. Projeyi çizdikten sonra sarayın inşası başlar ve Alâeddin Keykubad sarayı beğenince Antalya ve Alaiye’ye gider⁵⁴. Nasır-ı Hüsrev “Rum kıyısında bulunan Kayseri’den daha güzel ve her türlü malı ve eşyası bulunan bir şehir yoktur⁵⁵” diyor.

XI. yüzyıldan sonra Anadolu’ya seyahet eden ibn Bibi ve Nasır-ı Hüsrev gibi gezginler Anadolu’nun ipek yolu güzergâhı üzerinde bulunan şehirler hakkında bilgiler vermişlerdir.

1.3. PAZAR VE PANAYIRLARIN TİCARETE ETKİSİ

Tarih boyunca ticarete yön veren bir diğer unsur da pazar ve panayırlardır. Pazarlar insanların bir yandan sosyal ilişkilerini geliştirirken diğer yandan da birtakım genel ihtiyaçlarını karşılamıştır. Bir yerde pazar ya da panayırın kurulabilmesi için konum, iklim, nüfus, ulaşım ve ekonominin göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

⁵¹ Taşkın Deniz, “Yeni Umutların Işığında Tarihi İpek Yolu Coğrafyası”, **Marmara Coğrafya Dergisi**, Sayı 34, 2016, s, 196.

⁵² Günel, “Anadolu Selçuklu Döneminde Anadolu’da İpek Yolu-Kervansaraylar-Köprüler”, s. 135.

⁵³ İbni Bibi, **Anadolu Selçuklu Devleti Tarihi (Selçukname’den)**, M. Nuri Gençosman (çev.), Ankara: Uzluk Basımevi, 1941, s. 183.

⁵⁴ İbni Bibi, **Anadolu Selçuklu Devleti Tarihi (Selçukname’den)**, s. 135.

⁵⁵ Nasır-ı Hüsrev, **Sefername**, Abdullvehap Tarzi (çev.), İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1967, s. 337.

Panayırlar yani fuarlar başka amaçlara hizmet ederlerdi. Bu sebeple Pazar ve panayırlar birbirinden ayrılmaktadır. Çünkü panayırlar, işinde usta olmuş tüccarların belirli dönemlerde bir araya geldikleri yerdi. Panayırlar yılda bir ya da altı ayda bir değişimin ve toptan satışın yapıldığı, bazen küçük bazen de büyük kentlerde kurulan fuarlardır⁵⁶.

Türkiye Selçuklu Devleti döneminde pazarlar ve panayırlar mekânsal yerleşim ve gelişim açısından zamanla örgütlenen üretim-dağıtım sistemi üzerinden coğrafi bağlantı noktalarında yapılmıştır. Başlangıçta yıllık ya da mevsimlik olan pazar ve panayırlar, kervansarayların yapı faaliyetleriyle ekonomik ve kültürel işlev kazanmıştır. Selçuklu devletinin üretimi ve dağıtımını arttıkça Anadolu'nun birçok bölgesindeki ticaret yerleri pazarlara dönüşmüştür⁵⁷.

Geçmişten günümüze kadar kervansaray, pazar ve panayırların oluşumlarına katkıda bulunmuş ticaret güzergâhları bulunmaktadır. Bu yollardaki yerleşim yerleri sayesinde sosyal, kültürel ve ekonomik alanda canlılık yaşanmıştır. Bu kavşak noktalar hem ticareti geliştirmiş hem de milletlerarası kaynaşmayı beraberinde getirmiştir.

Milletlerarası ticaretin gelişmesi ve genişlemesi ile birlikte Anadolu'nun birçok bölgesinde pazarların oluşmasına neden olmuştur. Yabanlu Pazarı, şehirlerin dışında uzakta kurulduğu için “yabanlu(ğ)” adını almıştır. Kayseri-Elbistan arasında Anadolu ile Suriye kervanlarının işlediği uluslararası büyük kervan yolu üzerinde bu çevrede, Karahisar Ovası'nda bulunan Yabanlu Pazarı çok önemli idi. Bu bölgeye Doğu'dan Batı'dan Kuzey'den ve Güney'den yabancı tüccarlar gelmekteydi. Doğu bölgelerden gelen tüccarlar Batı'dan Avrupa'dan gelenler ise Doğu'nun ticari mallarını birbirlerine alıp satıyorlardı⁵⁸.

Yabanlu pazarında genellikle cariyeler, köleler, atlas ve saklatun kumaşlardan yapılan kıyafetler deniz köpeği kürkleri, Burtas kürkleri alınıp satılıyordu. Bu pazarın

⁵⁶ Pınar Ülgen, “Geç Ortaçağ Avrupası'nda Pazar ve Panayır İlişkisinin Ticaret Hayatındaki Rolü ve Türk-İslam Dünyasındakilerle Karşılaştırılması”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt 5, Sayı 21, 2012, s. 361.

⁵⁷ Koray Özcan, “Anadolu'da Selçuklu Dönemi Yerleşme Tipolojileri-I- Pazar ya da Panayır Yerleşmeleri”, **Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 1, 2006, s. 209.

⁵⁸ Kayaoğlu, “Anadolu Selçuklu Devrinde Ticari Hayat”, s. 371.

geleneğinden biri satılan ya da alınan mallar geri verilmezdi. Her yıl bahar aylarında kırk gün boyunca kurulurdu⁵⁹. Bu yönüyle uluslararası fuar niteliğini de taşımaktadır.

Alâeddin Keykubad döneminde büyük bir atılım süreci başlatılarak imar faaliyetlerine girişilmiştir. 1221 yılında Konya'nın surlarla çevrilmesi ve güvenli alanın büyümesine bağlı olarak ticari faaliyetlerin gelişmesi hız kazanmıştır. Ticari olarak kurulan eski pazarlara Cami Pazarı, Garipler Pazarı ve Tiz Pazarı eklenmiştir. Mevcut vesikalar bu pazarların dışında At Pazarı, Buğday Pazarı, Tuz Pazarı, Odun Pazarı ve Koyun Pazarı gibi pazarların da bulunduğunu göstermektedir⁶⁰.

Yukarıda genel olarak bahsettiğimiz pazarlar ve panayırlar belli dönemlerde farklı amaçlarla kullanılmış olsalar da, sonuç olarak Orta Çağ'da hem Batı hem de Doğu'da ticari hayatı canlandırmışlardır. Pazarlar ve panayırlar şekil olarak küçük farklılıklar gösterse de etkileşimi açısından her coğrafyada oldukça önemli bir yere sahiptirler⁶¹.

Kervansaraylar, pazarlar ve panayırlar kumaş ticareti için çok önemli noktalar olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü birçok ülkeden gelen kumaşlar ve değerli kıyafetler bu pazarlarda alınıp satılıyordu. Orta Çağ Tarihinin ana kaynaklarında kumaşlar farklı isimlerle yazılmıştır. Günümüzde eski kumaş isimlerini ayırt etmek oldukça güçtür. Zorluğu aza indirmek için XII. ve XIII yüzyıllarda ticaretin yoğun olduğu yollar üzerinde yoğunlaşan pazar ve panayır konularına değindik. Ayrıca dönemin dokuma tarihinden yola çıkarak ilerleyeceğiz.

⁵⁹ Faruk Sümer, **Selçuklular Devrinde Milletlerarası Büyük Bir Fuar Yabanlu Pazarı**, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1985, s. 14.

⁶⁰ Ali Baş, "Türkiye Selçukluları Zamanında Konya'nın Ticaret Yapıları Üzerine Bir Değerlendirme", **Sanat Tarihi Araştırmaları**, Kayseri: Kıvılcım Kitabevi, 2007, s. 73.

⁶¹ Ülgen, "Geç Ortaçağ Avrupası'nda Pazar ve Panayır İlişkisinin Ticaret Hayatındaki Rolü ve Türk-İslam Dünyasındakilerle Karşılaştırılması", s. 361.

İKİNCİ BÖLÜM

XII. VE XIII. YÜZYILDA ANADOLU'DA KUMAŞ DOKUMACILIĞI

2.1. DOKUMANIN GELİŞİMİ

İnsanoğlu hilkatten beri doğal şartlara karşı uyum sağlamaya çalışmıştır. Yaşadığı ve barındığı bölgenin asasını sağladıktan sonra iklim şartlarına karşı uyum sağlamak amacıyla kıyafet yapma gereği duymuşlardır. Çeşitli yaşam koşullarının zorlamasıyla birtakım yenilikler yapmak zorunda kalmışlardır. Yeni ihtiyaçlar insanlığın en eski sanatlarından olan dokuma sanatını doğurmuştur. Dokuma sanayii geçmişten günümüze kadar sürekli gelişmiştir. Bununla birlikte değerli kumaşlar ortaya çıkmış ve ticaretin vazgeçilmez malzemesi haline gelmiştir.

Eski dönemlerden beri vücudumuzu dış etmenlerden korumanın yanı sıra, statü sembolü olarak da kullanılan dokumalar, ticaretin en önemli kolunu oluşturmaktadır. İnsanlık tarihinin ilk keşiflerinden biri olan el tezgâhları ihtiyaçları gidermek için kumaşlar üreten bir araç iken, dokuma sanatında kullanılan renkleri, iplikleri, farklı coğrafyalara ait motiflerin kumaşlara eklenme sıklığı arttıkça, dokumalar nesilden nesle bir öncekinin üzerine daha iyi şeyler katarak aktarılmıştır⁶².

Arkeolojik çalışmalar sonucunda dokuma sanayisiyle ilgili bilgilere ulaşılmıştır. Sanayi alanında çalışan dokuma işçilerinin isimleri ve bu işçilerin meslekleriyle ilgili bilgiler Asur tabletlerinde Akad dilinde yazılmış kitabelerde mevcuttur. Bu dönemde dokuma atölyeleri dokuma fabrikalarıyla ilgili geniş bilgilere yer verilmiştir. Eski Mısır döneminde de dokuma sanayisine önem vermişlerdir. Mısır'da dokumacılığın gelişimi giyim sektörüyle birlikte kumaş endüstrisini de geliştirmiştir⁶³.

Eski dokuma kumaşlarının en kolay şekli eğirme aşamasıdır. İlk topluluklar iplik yapmayı öğrenmeden önce parmaklarla lifleri eğiriyordu. Doğu Anadolu Bölgesi'nde üretime geçişin yeri olan Çayönü'nde koyun, M.Ö 7500'lü yıllarda evcilleştirilmiştir. Çatalhöyük'te yapılan kazılarda, yanmış mezarlarda karbonlaşmış bez parçaları

⁶² Gülseren Haylamaz, "Pazar, Panayır ve Fuar Oluşumlarından Günümüz Kumaş Fuarlarına: Modayı Yönlendiren Faktörler", **Turkish Journal of Fashion Design and Management**, Cilt 1, Sayı 1, 2019, s. 36.

⁶³ Abdülhalik Bakır, "Ortaçağ İslam Dünyasında Dokuma Sanayi", **Bellekten**, Cilt 64, Sayı 241, 2000, s. 749.

bulunmuştur. Yapılan incelemeler sonucunda bunların cinsinin yün olduğu belirlenmiştir⁶⁴.

Tahmini üç bin yıl önce soğuk iklim bölgelerindeki yaşayan insanlar koyunu evcilleştirerek keçe ve yünü eğirip bükerek iplik yapmışlardır. İplikler tezgâhta dokunarak kilim ve halı imal edilmeye başlanmıştır. Dokuma çeşit olarak dönemin yaşam tarzına uygun ihtiyaçları beraberinde getirmiştir Halı, kilim, zili, çul, cicim, çarpana ve keçe, gibi basit gereçler yapıldı. Kadınlar dokuma yaparken içine duygularını, sevinçlerini, üzüntülerini motif şeklindeki dokumalarına yansıtırdı⁶⁵. Kadınlar kendi çeyizini hazırlamak amacıyla dokuma yapmayı öğrenir⁶⁶.

Dokuma sanayisi her geçen yüzyılda daha da gelişmiştir. XI. ve XIII. yüzyıllar arasında Anadolu sınırlarının genişlemesiyle birlikte çevre memleketlerle kurulan sıkı ilişkiler, ticareti geliştirmiş ve birçok bölgeden Anadolu'ya değerli kumaşların girmesine neden olmuştur.

2.2. XII. VE XIII. YÜZYILDA ANADOLU'DA KUMAŞ DOKUMACILIĞI

Kumaş olgusu geçmişte ilk olarak çetin iklim koşullarından korunmak amacıyla başlamıştır. Kumaşlar insanoğlunun giyinme ihtiyacını karşılayan malzemelerden biridir. Bir toplum hakkında bilgi veren önemli unsurlardan biri de kıyafetlerdir. Toplumlar var olduğu günden beri farklı coğrafyalarda, farklı dokuma teknikleriyle ortaya çıkan ve daha sonra ticari malzemeler arasında yerini alan kumaşları çeşitli şekillerde kullanmışlardır. Bu durum toplumun yerleşik olup olmadıkları hakkında, hangi tarihi olayları yaşadıkları ve sosyo-ekonomik yapısı hakkında bilgi vermektedir. Toplumlar din, dil, mezhep ve ırk olarak birbirinden ayrıldıkları gibi giyim kuşama göre de birbirinden ayrılmaktadır. Toplumun kültürünü yansıtan, kumaşların yapısı ve üzerindeki figürlerdir.

Kumaşlar genellikle birtakım ipliklerin veya liflerin farklı yöntemlerle bir araya getirilip bağlanmasıyla meydana gelen kaplayıcı ve koruyucu özelliğe sahip olan bir tekstil malzemesidir. Farklı teknik ve ham maddeden çeşitli kumaş türleri oluşturmak

⁶⁴ Rengin Oyman Büken, "El Dokumacılığının ve El Dokuma Tezgâhının Tarihçesi, El Dokuma Tezgâhı Çeşitleri", **Sanat Dergisi**, Cilt 0, Sayı 8, 2005, s. 64.

⁶⁵ Aynur Sarıca, "13.-16 Yüzyıl Anadolu Türk Dokumalarında Geleneksel Desenlerin Analizi", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Trakya Üniv. SBE, 2012, s. 14-15.

⁶⁶ Yusuf Durul, **Baraj Gölü Çevresi Dokuma Sanatları**, Ankara: ODTÜ Keban Projesi Yayınları, 1969, s. 5.

mümkündür kumaş oluşturmak mümkündür. Meydana getirilen bu kumaşlar tekstil malzemesi olarak kullanılmanın yanı sıra gerek yüzey görünümü gerekse kullanım alanları içerisinde çeşitli özelliklere sahiptir. Kumaşın nitelik ve dayanıklılık çeşitlerine göre yapılan işlemler ekonomik özelliğini de etkilemektedir⁶⁷.

Selçuklu Türkleri Orta Asya'dan Ön Asya'ya geldiklerinde geleneksel giyim kuşamlarında değişiklik meydana gelmemiştir. Fakat İslamiyet'i kabul ettikten sonra inançları gereği birtakım değişiklikler yapmak durumunda kalmışlardır. Selçukluların çevre memleketlerle sıkı ilişkilerde bulunması kültürler arası kaynaşmayı da beraberinde getirmiştir. Bu kaynaşma milletlerarası ticaretin gelişmesinin yanı sıra ana konumuz olan Anadolu'da kumaş ticaretinin gelişmesine ve çeşitlenmesine neden olmuştur. Selçuklular Orta Asya Türk kültürü ve İslamiyet'in etkisiyle yerleştikleri bölgelerden etkilenecek kendilerine özgü giyim kuşam oluşturmuşlardır.

Türkiye Selçuklu Devleti döneminde pazar sayısının artması ticari malzemelerin bölgede alınıp satılmasını önemli derecede hareketlendirmiştir. Ticaret yolları üzerinde yer alan pazarlar sayesinde ticari malzemeler alınıp satılıyordu. Bu malzemelerden biri de ana konumuz olan kumaşlardır. Doğu-batı yönlü güzergâh Antalya'dan başlayarak Burdur, Isparta, Konya, Aksaray, Kayseri gibi önemli bölgelerden geçerek Sivas'ta kuzey-güney yolu ile bileşiyordu. Buradan da Erzurum'a gidiyor ve Erzurum'dan Tebriz'e ulaşıyordu. Kuzey-güney güzergâhı ise Sinop limanından başlayarak Tokat'tan geçip Sivas'ta batı-doğu yolu ile birleştikten sonra Malatya üzerinden dönemin büyük ticaret şehri olan Halep'e kadar ulaşıyordu. Buradan ticaret yolu kervanlarını takip ederek Amid (Diyarbakır), Musul ve Bağdat gibi şehirlere de gidiyorlardı⁶⁸.

Yahudi tüccarlar ticaretlerini geliştirmek için Fransa'dan Çin'e kadar uzanan uluslararası bir seyahate çıkmışlardır. Doğu'dan parfüm, baharat, değerli taşlar ve kumaşlar gibi lüks ürünleri ithal etmişlerdir. Karşılığında ise deri, kürk, silah ve özellikle köle ihraç ediyorlardı. Onlar için üç ticaret yolu mevcuttu. Bir tanesi Arles, Narbonne ve Bordeaux gibi Yahudi nüfusun fazla olduğu Fransız merkezlerinden

⁶⁷ Halide Sarıoğlu ve Mehmet Çağlayan ve Hilal Yıldız, "Kumaş Bilgisi ve Tasarımdaki Önemi", **Akdeniz Sanat Dergisi**, Cilt 4, Sayı 7, 2011, s. 20.

⁶⁸ Sümer, **Selçuklular Devrinde Milletlerarası Büyük Bir Fuar Yabancı Pazarı**, s. 4-5.

başlar, Mısır, Suriye, Bizans İmparatorluğu, Kızıldeniz veya Basra Körfezi'nden geçer Hindistan veya Çin'de son bulurdu⁶⁹.

Selçuklular döneminde uluslararası ticaret hacminin büyümesine bağlı olarak inşa edilen kervansaray ve hanların yanı sıra büyük pazar ve panayırlar da kurulmuştur. Bunların en önemlisi yukarıda da bahsettiğimiz Yabanlu Pazarı, Güney Rusya'dan Halep'e ulaşan kuzey-güney ticaret yolu, uluslararası bir nitelik taşımaktadır. Kayseri-Pınarbaşı yolu üzerindeki Pazar Ören kasabasındaki pazara Türk, Arap, Acem, Tatar, Yahudi ve Latin gibi çok sayıda yerli ve yabancı tüccarlar geliyordu. Bu pazarlarda başta köle ve cariyeler olmak üzere kürk, deri, değerli kumaşlar, baharat, katır ve atlar alınıp satılıyordu. Pazarlar XIII. ve XIV. yüzyılın başlarına kadar faaliyetlerini devam ettirmiştir⁷⁰.

Alâeddin Keykubad döneminde Venediklilerle yapılan ticaret antlaşmalarında ham ve işlenmiş ipek, ihraç malları arasında zikredilmektedir. Ticarete "Türkiye ipekleri" (Seta Turehia) şeklinde adlandırılmıştır. Antalya kemha ipeklileri, Erzincan buharinleri, Mardin ve Muş pamukluları, Karaman'ın renkli kumaşları, Denizli'nin altın işlemeli ak-alemlü bezleri, Ankara ve Sivas'ın yünlü kumaşları, Diyarbakır ve Kastamonu'nun sahtiyanları meşhur olup Avrupa'ya ve Doğu'nun sanayi beldelerine ihraç ediliyordu⁷¹.

Orta Çağ Avrupası kültür ürünlerini Müslümanlardan almaktaydı. Bunlar arasında farklı şehirlere gönderilen değerli kumaşlar önemli bir yere sahipti. Öyle ki, papazların giydikleri kaftanlar bile İslami yazılar ve ayetler ile süslüydü. Eskiden halife saraylarına ait ağır giysiler Dâr'ut-Tiraz adı verilen imalathanelerde üretilirken Selçuklu Devleti döneminde şehir hayatının gelişmesi ile birlikte dokuma sanayi de gelişmiştir. Bu gelişimin ilerleyişi sultanların ve emirlerin giydiği değerli giysiler pazarlarda, yetenekli sanatkârlar tarafından imal edilip üzerine sultanın isim ve unvanları yazılarak resimlerle süsleniliyordu⁷².

Buna örnek olarak Arap tarihçileri Diyar-ı Rum'un ipekli kumaşları diye bahsettikleri Lyon Müzesi'nden kalma altın telli bir kemha parçası vardır. Bu kumaş

⁶⁹ Umberto Eco, **Ortaçağ**, Leyla Tonguç Basmacı (çev.), İstanbul: Alfa Basım, 2014, s. 319.

⁷⁰ Özcan Tahsin, "Pazar Osmanlı Dönemi", **TDVİA**, Cilt 34, İstanbul, 2007, s. 206-208.

⁷¹ Kayaoğlu, "Anadolu Selçukluları Devrinde Ticari Hayat", s. 370.

⁷² Köprülü, "Anadolu Selçuklu Tarihinin Yerli Kaynakları", s. 384-386.

parçasının üzerinde “Alaeddin Ebu’l-Feth Keykubad b. Keyhüsrev” ifadesi yazılıdır. Bu kumaş muhtemelen Alaeddin Keykubad için Konya’da saray tezgâhlarında dokunmuştur. Kumaşta büyük dairelerden meydana gelen bir kompozisyon görülmektedir. Dairelerin içi arka arkaya dayanmış stilize iki arslan figürüyle doldurulmuştur. Arslanların kuyruk uçları Rumilerle sonlandırılmaktadır⁷³. Kemha kumaşı, ipekli dokuma olup sarayın ve halkın beğendiği ağır ve gösterişli bir kumaş türüdür.

Orta Çağ döneminde zengin sınıflar evlerini süslemek amacıyla Doğu’dan ince kumaşlar ve değerli halılar alırlardı. Hammadde, dokuma, işleme ve kumaşın adı o bölgelerden gelmektedir. Ticaret gemileri Ümit Burnu yolunu bilmediklerinden, Doğu’daki ürünleri almak için, Akdeniz’i geçmek veya onunla doğrudan doğruya ulaşımı olan sulara girmek zorundaydılar. Orada İskenderiye, Sur, Beyrut, Antakya, Bizans, Trabzon gibi sahillerde belli mesafelerde dizilmiş pazarlar bulunuyordu⁷⁴. Bu pazarlardan çeşitli kumaş ve değerli dokuma halıları alabiliyorlardı.

Orta Çağ’da el-Cezire bölgesinde pamuk ekimi gelişmiştir. Bu bölgede üretilen pamukların bir kısmı Musul’daki dokuma atölyelerinde dokunurken, bir kısmı da Bağdat’a ihraç edilip oradaki renkli ipeklerle çeşitli dokumalara dönüşüyordu. Bazen de Ahlat ve Ermenistan’daki dokuma merkezlerine gönderilip işleniyordu. El-Cezire bölgesi İslamiyet öncesi dönemde dokuma zenginliği ile tanınıyordu bu endüstri zamanla bu bölgeden İran’a geçmiştir⁷⁵.

İslam dünyasında İran ve çevresi kumaş dokumalarıyla ünlüydü. Keten, kenevir, yün, pamuk ve ipek eğirilip dokunuyordu. İslam dünyası bu dönemde Mısır dokuma, Hint pamuk endüstrisinin ve Çin’de doğup Orta Çağ’ın başında İran’a gelen ipekli dokumaların mirasçısı olmuştur⁷⁶.

İran, Bizans ve Mısır kumaşlarının figür ve motifleri ilk görünüşte Selçuklu kumaşlara benzemektedir. Kumaşlara yakından bakılınca Selçuklu motiflerinde farklılıkları tespit etmek mümkündür. Bizans ile Selçuklular arasındaki sıkı

⁷³ Abdulhalik Bakır, **Ortaçağ İslam Dünyasında Tekstil Sanayi Giyim-Kuşam ve Moda**, Ankara: Bizim Büro Basımevi, 2005, s. 151.

⁷⁴ W. Heyd, **Yakın-Doğu Ticaret Tarihi**, Enver Ziya Kartal, (çev.), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2000, s. 4.

⁷⁵ Abdülhalik Bakır, “Ortaçağ İslam Dünyasında Dokuma Sanayi”, s. 763.

⁷⁶ Alparslan Kılınç, “Horasan Bölgesinde X.-XII. Yüzyıllarda Ticaret”, **Çankırı Karatekin Üniv. Edebiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt 10, Sayı 1, 2022, s. 72.

münasebetler kumaş sanatında da etkileşimin olduğunu göstermektedir. Selçuklu kumaşları Bizans kumaşlarına nazaran daha sade ve düzenlidir. Selçuklular kumaş dokumalarında genellikle hayvan motiflerine yer vermiş hayvanların başları ve kuşların kanatları sırma ile süslenmiştir. Tek başlı iki vücutlu kaplan veya sırt sırta duran iki aslan karşımıza en çok çıkan figürler arasındadır⁷⁷.

Orta Çağ döneminde İran pamuklu dokumalarıyla da meşhurdur. Merv, Nişabur, Bemm, Belh, Kirman, beyaz giysileriyle Vizar, Şehcan sarıkları “Rahtec”, “Tahtec” başörtüleri, “Musammit”, “Attabi”, “Sa’idi”, “Zaraifi” ve “Muştı” denilen kumaşlar, Hulleler (takım elbiseler) ve keçi kılından dokunmuş kıyafetler Nişabur’da üretiliyordu⁷⁸.

Nişabur’daki iş kolları arasında pamuk ve ipek üretimi olmak üzere dokuma ve ticaret de yapılıyordu. Bu bölgede seramik, demir işçiliği ve çinicilik çok gelişmişti. Nişabur Horasan ticaretinin merkezi olması dışında sanat faaliyetinin de merkezi idi. Öyle ki, şehir çinicilik ve demirciliğiyle meşhur olup üretilen diğer malların işlek ticaret yolları sayesinde başka bölgelere ihraç edilmekteydi⁷⁹.

Nişabur’da enva-i çeşit pamuklu ve ipekli çok değerli kumaşlardan elbiseler yapılmaktaydı. Üretilen pamuklu ve ipekli kıyafetler başta İslam ülkeleri ve Türk ülkeleri olmak üzere başka ülkelere de gönderiliyordu⁸⁰. Nişabur’da imal edilen “nah” ve “kemha” türü olan ipekli kumaşlar da Hindistan’a gönderiliyordu⁸¹.

Anadolu’ya ayrıca Mısır, Bağdat, Şam ve Tebriz’de üretilen kumaşlar Türkler tarafından ticarete sevk edilen kürkler ve Rusya’dan ketenler gelmekteydi. Bir yönden de ham deri ve mamül deri ihraç ediliyordu. İhraç edilen mallar arasında Kastamonu’nun marokenleri meşhurdur. Bizans’ın İstanbul ve diğer bölgelerinde Rûmi ismini alan diba, atlas ve iskarlatları üst düzey kesimler tarafından tercih ediliyordu⁸².

Bağdat pazarlarına dünyanın her yerinden gerek deniz yoluyla gerekse kara yoluyla ticari malzemeler getiriliyordu. Örneğin Çin’den kâğıt, mürekkep, çelik,

⁷⁷ Nurettin Yaman, **Türk Kumaşları**, Ankara: Ankara Halkevi, 1945, s. 4.

⁷⁸ Mukaddesi, **Ahsenü’t-Tekasim**, Ahsen Batur (çev.), İstanbul: Selenge Yayınları, s. 333-334.

⁷⁹ Osman Özgüdenli, “Nişabur”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt 33, İstanbul, 2007, s. 149.

⁸⁰ İbn Havkal, **10. Asırda İslam Coğrafyası**, Ramazan Şeşen (çev.), İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2014, s. 343.

⁸¹ İbn Battuta, **İbn Battuta Seyahatnamesi**, s. 373.

⁸² Kayaoğlu, “Anadolu Selçukluları Devrinde Ticari Hayat”, s. 370.

porselen, eyer ve keçe getiriliyordu. Çin malzemeleri Bağdat pazarlarında bol miktarda olmasına rağmen fiyatları oldukça pahalıydı. Bizans'tan Bağdat pazarlarına keten elbise, kilim, güzel kokulu bitkiler, zambak, sakız ağacı reçinesi, altın-gümüş kaplar, ilaçlar, badem ve slav köleler getirilmekteydi. Orta Asya'nın Bağdat pazarlarına sabun, halı, demir, kurşun, kürk, çeşitli kuşlar, atlar, kılıçlar, bıçaklar, ok-yay ve Türk köleler getiriliyordu. Mısır'dan ise debiki adıyla değerli olan Mısır fuları, keten dokumalar, pirinç, buğday, bakır, altın, gümüş, yakut ve zümrüt gibi değerli taşlar, kılık ve kıyafetler ve Habeşli köleler getiriliyordu⁸³.

Bağdat köle pazarında çıkarılan bir emirnameye göre kötü ahlaklı alıcı ve satıcıların ayırım yapmadan pazarlardan kovulmuştur. Ayrıca elbise, halı, bayrak ve kurdelelerin üzerine halifelerin isimlerinin yazılması istenmektedir⁸⁴.

Mısır'ın Akdeniz kıyısında bulunan şehirlerinden olan Ferama ve Tennis bölgelerinde debiki denilen hassas, şık dokumalı, zarif kumaş, iplik, kâğıt ve kadife çeşitleri buralarda dokunmaktaydı. Şam'dan ve Mağrib'den gelen gemiler burada demirlerdi. Deniz kenarında bulunan püsküllü Şataviyye kumaşları Şata denilen bölgede üretilmekteydi. Deniz kıyısında bulunan bir diğer şehir ise Dimyat'tır. Dimyat'ta sık dokunmuş debikiyye kumaşı, püsküllü kumaşlardan olup ipekten üretilmekteydi⁸⁵.

Mısır'ın tekstil özelliğine sahip olan bir diğer şehri de Feyyum'du. Bu bölgede imal edilen ketenler Paris'e de ihraç ediliyordu. Mumyaların sargıları hep ketenden yapılıyordu. Bölgede keten dokumacılığının gelişmesiyle birlikte az miktarda olan yünler de dokunmaya başlanmıştır⁸⁶. Ayrıca bu bölgelerde ipekli sarık, başörtüsü ve kadınlara ait kılık kıyafetler dokunurdu. Bu renkli ipeklerin eşi başka hiçbir yerde dokunmazdı. Beyaz renkli olanı Dimyat'ta dokurlardı. Devlet bünyesindeki dokuma fabrikalarında üretilen kumaşlar ise kimseye satılmazdı⁸⁷.

Mısır'da vergiler ağırdı özellikle de kıyıda bulunan Tinnis, Dimyat ve Nil bölgelerinde. Şâta Kıptîleri kumaşlarını hükümet tarafından damgaladıktan sonra dokuyup simsarlara satabiliyordu. Bölgede satılan kumaşlar hükümet memuru

⁸³ Fatih Güzel, "XIII. Yüzyılın Başlarında Bağdat Şehrinde Sosyal Durum", **ÇKÜ Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 7, Sayı 2, 2016, s. 8.

⁸⁴ Adam Mez, **Onuncu Yüzyılda İslam Medeniyeti İslam'ın Rönesansı**, Salih Şaban (çev.), İstanbul: İnsan Yayınları, 2014, s. 472.

⁸⁵ Yakubi, **Ülkeler Kitabı**, s. 111.

⁸⁶ Mez, **Onuncu Yüzyılda İslam Medeniyeti İslam'ın Rönesansı**, s. 522.

⁸⁷ Nasır-ı Hüsrev, **Sefername**, s. 60.

tarafından bir deftere kaydedilirdi. Bu aşamadan sonra kumaşın sarılması ve bu yapıldıktan sonra kenevirle sımsıkı bağlanıp sandıklara konulması sandıkların götürüldükleri her yerde ayrı bir ücret alınmaktaydı. Liman kapısından geçerken de ücret vermek icap etmekteydi. Böylelikle sandıkların üzerine işaret konulurdu. Denize açıldıktan sonra da gemi araştırılırdı⁸⁸.

Asya'nın doğu bölümü ile Mısır arasında sıkı ilişkiler bulunuyordu. Burada büyük ve kıymetli eşyalar yapılırdı. Her çeşitten ipekliler ve özellikle sırmalı dibalar bu ülkede o kadar iyi bir şekilde imal edilirdi ki, bu kalite sadece İsfahan ve Nişabur'a geçmiş oradan da Bizans'a erişmiştir⁸⁹.

Günümüzde olduğu gibi Orta Çağ İslam dünyasında da sanayi malzemelerini pazarlamak, reklam yapmak ticarete etkili bir yöntemdir. Geçmişten günümüze dokuma sanatı ile başlayıp daha sonra çeşitlenen değerli kumaşlar vardır ki statü sembolü olarak da kullanılmaktadır. Bu kumaşların ticarete önemli bir yere sahip olması ve panayırılarda malzeme olarak alınıp satılması Orta Çağ toplumunun modayı takip ettiğinin göstergesidir.

İslam hâkimiyeti döneminde el-Cezire bölgesinde dokuma faaliyetleri artış devam etmiştir. el-Katife olarak adlandırılan değerli kumaşlar üretiliyordu. Bu bölgedeki önemli şehirlerden biri olan Amid'den Bağdat'a yünden atlaslar, yünlü elbiseler, yatak örtüleri, ketenden yapılmış kumaşlar, Musul'dan ise perdelik gönderiliyordu. Aynı zamanda Meyyafarikin'in ipek tülleri ve perdeleri, Mardin'in yünlülerinden el-Meriz, Amid'in Sicilya işi ketenli elbiseleri, meşhurdu ve İslam dünyasında tercih ediliyordu⁹⁰.

Tarihin her döneminde ticaret yolları önemini korumuştur. Anadolu topraklarında yaşayan Selçuklular da bu yolların önemli bir mekân olma özelliğini sürdürmüştür. Çin'den başlayarak, Türkistan, İran üzerinden Erzurum'a oradan Erzincan, Sivas, Kayseri, Konya güzergâhıyla Antalya'ya uzanan yollar ipek yolunun Batısını Anadolu

⁸⁸ Mez, **Onuncu Yüzyılda İslam Medeniyeti İslam'ın Rönesansı**, s. 150.

⁸⁹ Heyd, **Yakın-Doğu Ticaret Tarihi**, s. 185.

⁹⁰ Bakır, **Ortaçağ İslam Dünyasında Dokuma Sanayi**, s. 763.

Konya, Antakya ve Halep'e kadar uzanan tarihi yolun önemli bir bölümü Anadolu sınırları içindeydi⁹¹.

Musul'un verimli iklimi ve çevresinde bulunan şehirlerde tecrübeli dokumacıların bulunması, bu şehri pamuk ve dokumacılığın merkezi haline getirmiştir. XIII. yüzyılda Musul endüstrisine bağlı olarak şunlar bulunmaktaydı: 980 adet giyim hanı, 4020 el değirmeni, 99 adet susam yağı üretim merkezleri, 75.000 dokuma tezgâhı, 68 adet su değirmeni, 120 adet kapalı çarşı, 36 adet market, Pazar, 548.000 adet dükkân bulunmaktaydı. Bu kapasiteyle Musul şehri Orta Çağ'da herkes tarafından bilinen büyük endüstri merkezlerinden biriydi ve bu bölgede üretilen ticari malzemeler Avrupa, Asya ve Afrika'ya ihraç ediliyordu⁹².

XIII. yüzyılın ortalarına doğru Venedikliler, Şam'a ve Müslüman topraklarının bazı noktalarına giderek alışveriş yapmışlardır. Öte yandan da Akka'da, Frenk tüccarlar loncalarının yanı sıra hayatlarını ticari faaliyetlerle kazanan bir sürü Doğulu, Yahudi ve Hristiyan bulunmaktadır. Marco Polo'ya göre Musul'un büyük tüccarları da vardı. Bu ünlü seyyah, baharat, ipekli ve sırmalı diba ticaretinin Musullular tarafından yapıldığını anlatmaktadır⁹³.

Anadolu coğrafyasında yaşayan Türkiye Selçuklu Devleti, keçi ve koyunun tiftiğinden, yününden, pamuğundan kumaşlar dokumuşlardır. İpekli kumaşlarda genellikle göz kamaştırıcı kırmızı kumaşlar elde etmişlerdir. Bu kumaşlar ipekten yapılmış ince tüller Türkiye'de imal ediliyordu. İpek kozası üretimi için Konya'da dut ağaçlarından oluşan geniş bahçeler yapılmıştır⁹⁴.

Malatya sofı olarak bilinen kumaş beyaz renkli olup Memlûklerde üst elbise yani hilat olarak soğuk havalarda giyildiği belirtilmektedir. Güney Doğu Anadolu ve Hasan Keyf'in sof, abayi, muhayyer soflarının uzun bir süre varlığını devam ettirdiği bilinmektedir⁹⁵. Bazı kaynaklarda Malatya sofı olarak geçse de sof kumaşı, beyaz renkte olup Ankara keçisinin tiftiğinden elde edilmektedir. Çok ince olduğu için kışın sıcak yazın serin tutmaktadır. Alâeddin Keykubad döneminde Malatya'da kumaş

⁹¹ İlhan Erdem, "Türkiye Selçuklu-İlhanlı İktisadi, Ticari İlişkileri ve Sonuçları", **Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt 22, Sayı 33, 2003, s. 61.

⁹² Bakır, **Ortaçağ İslam Dünyasında Dokuma Sanayi**, s. 764.

⁹³ Heyd, **Yakın-Doğu Ticaret Tarihi**, s. 192.

⁹⁴ Mustafa Kaya, XII. ve XIII. Yüzyılda Türkiye Selçuklu Devletinde Dış Ticaret, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniv. SBE, 2004, s. 128.

⁹⁵ Bakır, **Ortaçağ İslam Dünyasında Tekstil Sanayi Giyim-Kuşam ve Moda**, s. 152.

dokuyan on iki bin tezgâhın bulunduğunu, bunun ticari antlaşmalarda zikredildiğini yukarda yazmıştık. Dolayısıyla Ankara'dan bu tiftiklerin alınıp Malatya'da bulunan dokuma tezgâhlarında işlenerek sof kumaşı haline getirildiği varsayılabilir.

Orta Çağ ana kaynaklarında geçen kumaş isimleri farklı şekillerde karşımıza çıkmaktadır. Bazı kaynaklarda kumaşların imal edildikleri bölgenin adını aldıkları görülmektedir. Kumaş ve kıyafetlerin Anadolu'ya giriş, çıkış ve üretim noktalarındaki bölgelerde ticari canlılık söz konusudur.

2.3. ORTAÇAĞ ANA KAYNAKLARINDA GEÇEN KUMAŞ İSİMLERİ

XII. ve XIII. yüzyılda Anadolu'da şehir hayatının gelişim safhaları yeterince incelenememiştir. Lakin XII. yüzyılın ikinci yarısında, Selçuklu Devleti'nin güçlenmesiyle birlikte iktisadi gelişmeler yaşanmıştır. Anadolu'da şehir yaşamının güçlenmesi ilim ve sanat alanında gelişimi ön plana çıkarmıştır. XIII. yüzyılda Karadeniz ve Akdeniz gibi önemli limanların alınması ve ticari asayişin sağlanmasıyla Anadolu'nun büyük merkezlerinde kültür seviyesinin şimdiye kadar sanıldığından daha fazla yükselmesini sağlamıştır⁹⁶. Bu konuyu yukarda "Anadolu'da Ticaret" başlığı adı altında detaylı olarak değinmiştik.

Dokuma sanatı çeşitli tasarım, fikir, malzeme, teknik ve yaratıcılıkla birleşip gelişerek varlığını devam ettirmiştir. Kumaşlar bu dönemde ihtişam ve gücün sembolü olarak da karşımıza çıkmaktadır. Hükümdarların kullandığı kumaşlar özel ve işlemeli iken haklın kullandığı kumaşlar daha sadedir. Kumaşlar yapılan törenlere göre de farklılıklar göstermektedir. Mesela cülus, matem/cenaze, düğün ve eğlencelerde çeşitli kumaş türleri kullanılmıştır. Bütün bu bilgilerden yola çıkarak kumaşların dönemin ana kaynaklarında geçen isimlerini tespit edip ve günümüzde bu kumaş isimlerinin ne şekilde adlandırıldığını öğreneceğiz. Özellikle de tekstil sanayi tarihine dönemin kaynakları penceresinden bakarak kumaşların ticaretteki yeri ve önemi hakkında bilgi vererek günümüzün kültürel mirasına katkı sağlayacağız.

⁹⁶ Köprülü, "Anadolu Selçuklu Tarihini Yerli Kaynakları", s. 385.

2.3.1. İpek

İpek, Türkçe'nin farklı dillerinde yibek, yipek, yifek, cifek, çipek, jibek gibi isimlerle adlandırılmıştır. Günümüzde ipek kelimesinin Latince anlamı ser(icum) Farsçada beyaz ipekli şerit anlamına gelmektedir.⁹⁷

Arap dilinde “harir” olarak geçen ipek, kökeni hakkında farklı şekillerde isimlendirilmiştir. Bazı araştırmacılara göre Antik Yunan kaynaklarında geçen “sericum” kelimesi ipek anlamında kullanılmıştır. İbranice dilinde kullanılan “permeshek” kelimesi bazı bilim insanlarına göre, Dımaşk ipeği veya Dımaşk'ta dokunmuş ipek anlamında kullanmışlardır⁹⁸. İpek her ne kadar farklı bölgelerde farklı isimlerle kullanılmış olsa da ham maddesi dut ekimi ve ipek böceği yetiştiriciliği sanatına dayanmaktadır. Bu sanatı Orta Çağ döneminde icra eden yer ise Çin'dir.

Dokuma sanayisinin önemli bir bölümünü ipek oluşturmaktadır. Çin'de ipek böcekçiliği M.Ö 3000'li yıllara dayanmaktadır. Çin, yüksek bir kültür seviyesine sahipti. Çin'e ait tekstil malzemesi olan ipek, ilk olarak Güney Çin'de gelişmiş ve dünyaya da bu bölgeden yayılmıştır. Eski dönemlerde sadece ipek böceği değil, tırtıllardan elde edilen ipekler de kullanılmıştır. Bu yöntem XIII. yüzyıla kadar devam etmiştir⁹⁹.

İpek böcekçiliğini yapan Sasaniler, Semerkant ve Hotanlılar da vardı. Onlar da Çin'den öğrenmişlerdi. VI. yüzyılda ipek böcekleri Türkistanlı bir rahip tarafından Suriye'ye getirilmiştir. İslam fetihleri sonucunda da ipek böceği yetiştiriciliği tüm Akdeniz sahillerine yayılmıştır. Böylece ipek endüstrisi Güney Suriye, özellikle de Lübnan Dağı, Kıbrıs, Tunus'un güneyi, Güneydoğu İspanya ve Sicilya'da büyük bir gelişme göstermiştir¹⁰⁰.

Çin'de olduğu gibi diğer bölgelerde ip çekmeli teknikle dokumalar yapılmaktaydı. Tezgâhlarda dokunan kumaşlar, bezayağı, dimi, atlas, rips, damask ve kadifedir. Daha

⁹⁷ Nebi Bozkurt, “İpek”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt 22, Ankara, 2020, s. 361.

⁹⁸ Bakır, **Ortaçağ İslam Dünyasında Dokuma Sanayi**, s. 753.

⁹⁹ N. Rengin Oyman Büken, “El Dokumacılığının ve El Dokuma Tezgâhının Tarihçesi El Dokuma Tezgâhı Çeşitleri”, **Sanat Dergisi**, Sayı 8, 2005, s. 69.

¹⁰⁰ Bakır, **Ortaçağ İslam Dünyasında Dokuma Sanayi**, s. 753.

sonra tezgâhlarda altın sırmalar, gümüş işlemeli motifler ve brokar (diba), seraser kumaşlar dokunmuştur¹⁰¹.

İran, ipek endüstrisinin hammaddesini Çin'den gelen ipeklerle karşılamaktaydı. Çin ipeği önce İran'a oradan Bizans'a gönderiliyordu. İslamiyet'in yayılışından sonra Çin'den gelen işlenmemiş ipek ithalatı sekteye uğramıştır. Ülkede yapılan kumaş ithalatı eskisi gibi devam etmiştir. İslam dünyası üretmiş olduğu ipekleri dokuma fabrikalarında kullanmıyordu, ipeklerin bir kısmı Bizans'a ihraç edilmekteydi. Bizans'ın ipek endüstrisi tamamen İslam ülkelerinden gelen hammaddeye bağılıydı¹⁰².

Türkler de ihtiyaçlarının büyük bir kısmını dışarıdan aldıkları kumaşlarla karşılamaktaydılar. İpek kumaşı Çin'den almaktaydılar. Çin kumaşları esas adlarını Türkçe'ye uydurulmuş olarak muhafaza ediyorlardı. Çin ipek kumaşlarının çoğu alacalı ve nakışlarla süslenmişti. Diğer Çin ipekli kumaşları arasında Türklerin de çok sevdiği renk olan kırmızı ve üzerinde sarı benekleri olan kumaş idi¹⁰³. Özellikle de Göktürk heykellerinin giyimi Anadolu coğrafyasında yaşayan Selçuklulara kaynak niteliği oluşturmuştur. Göktürkler döneminde Kırgız kadınları yün şayaktan veya Çin ipeğinden kaftan giymekteydiler¹⁰⁴.

İpek kumaşları Orta Çağ ana kaynaklarında farklı şekillerde isimlendirilmiştir. İpek kumaşının değerini şu şekilde anlayabiliriz. “İskendername yazarı Ahmedi eserinde, Timurleng ile aralarında geçen bir konuşma şu şekilde anlatılmaktadır. Timur'un dünya fatihi olarak kendisine ne değer biçtiği yolundaki sorusuna, Ahmedi, aslında yalnızca üzerindeki giysinin para edeceği karşılığını veriyordu. Bu hikâye, tutsaklığın alışılmış insan yazgısı olduğu ve köle insanlara bir değer verilmediği sert savaş ortamını anlatmaktadır; ipek parçasının, Küçük Asya'ya getirilmiş herhangi kumaş, insanlardan daha önemliydi”¹⁰⁵.

İpeğin savaş ganimeti olarak ele geçirilmesi, “Yunanların 1325 yılında Çinlilerden yirmi iki kabileye akın etti. Bunlardan Kheta adını taşıyanlar iki yüz bin kişi idiler, diğerleri otuz ile elli bin arasında idiler ve bunlar Hünlerin memleketine geldiler.

¹⁰¹ Büken, “El Dokumacılığının ve El Dokuma Tezgâhının Tarihçesi El Dokuma Tezgâhı Çeşitleri”, s. 68.

¹⁰² Bakır, **Ortaçağ İslam Dünyasında Dokuma Sanayi**, s. 754.

¹⁰³ Mehmet Altay Köymen, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Cilt III Alp Arslan ve Zamanı**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2001, s. 441.

¹⁰⁴ Özden Süslü, **Tasvirlerle Göre Anadolu Selçuklu Kıyafetleri**, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 1989, s. 159.

¹⁰⁵ V. Gordlevski, **Anadolu Selçuklu Devleti**, Azer Yaran (çev.), Ankara: Onur Yayınları, 1988, s. 169.

Buhara valisi Karahan oğlu Ahmed b. Ali bunları karşıladı muharebe ederek ordularını kırmaya, çadırlarını yağma etmeğe muvaffak oldular; bunlardan altın ve gümüşten yapılmış kaplar ve sayısız ipek balyeleri aldılar”¹⁰⁶.

Kumaş çeşitleri sadece ticaret ile birlikte bölgelere dağılmamıştır. Bazı kumaşlar antlaşma maddeleri gereğince karşı tarafa verilmiştir. Buna örnek olarak Simon de Saint Quentin Türkler ve Tatarlar arasındaki bağlaşma antlaşmasını şu şekilde aktarmıştır.

Türkiye Selçuklu Sultanı Gıyaseddin’in ölümüyle yerine geçen Rukneddin aynı yıl içerisinde 1245 yılından sonra Tatarlar Türklerle antlaşma başlattılar. Türkler 14 deve, hyperperus yüklü ve üç yüz beygir kırmızı renkte ipek kumaş nice pahalı kumaşlar, çok sayıda binek hayvanıyla birlikte hanlarına göndermiştir. Sultanın kardeşi, İzzettin bu anlaşma gereği aynı krala gönderilmiştir. Böylece Türkler bu dönemde Tatarlara haraç olarak boyun eğmişlerdir. Her yıl onlardan 1200 hyperperus ve yarısı sırmalı 500 ipek giysi, 500 at, 50000 koç vereceklerdi¹⁰⁷.

Anna Kommena’nın Alexiad eserinde ipekli kumaşlarla ilgili detaylı bilgi verilmemiştir. Eserde çoğu yerde antlaşma gereği ipekli kumaşların¹⁰⁸ alındığı kaydedilmektedir.

2.3.2. Kadife

Kadife yapısı bakımından uzun ve havlı bir kumaş çeşididir. Kelime kökeni Arapça “saçaklı, tüylü, havlı” anlamlarına gelen “kataif” kelimesinin çoğulu olarak kullanılmıştır. Kadife kumaşı; zemin üzerinde atkı veya çözümlü kumaş olarak da tanımlanmaktadır. İpliklerin dokuma yüzeyleri belirli bir uzunlukta bırakılması ve daha sonra bunları bir bıçak yardımıyla kesilerek tüylü ve yumuşak bir görünüş kazanmasını sağlar¹⁰⁹.

Eski bir Türk kumaşının adına çatma denilmektedir. Sağlam dokunmuş çiçekli ipekli kadife şeklindedir. Nakışlı ve zemini klaptandır. İpekle karışık ve som sırma ile dokunmuş olanları da vardır. Bu çeşit genellikle hükümdar elbiseleri için kullanılmış

¹⁰⁶ Gregory Abû'l Farac (Bar Hebraeus), **Abû'l Farac Tarihi**, Ömer Rıza Doğrul (çev.), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1945, s. 282.

¹⁰⁷ Simon de Saint Quentin, **Bir Keşiş'in Anılarında Tatarlar ve Anadolu 1245-1248**, Erendiz Özbayoğlu (çev.), Antalya: Doğu Akdeniz Kültür ve Tarih Araştırmaları Vakfı, 2006, s. 65.

¹⁰⁸ Anna Kommena, **Alexiad**, s. 121.

¹⁰⁹ Sultan Erdoğan, “Kumaş Yapısı Açısından Geçmişten Günümüze Kadifelerin Karşılaştırılması”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniv. GSE, 2008, s.1.

lüks kumaşlardandır. Günümüzde Bursa, Bilecik ve Üsküdar'da değerli çatmalar dokunmaktadır¹¹⁰.

Aksarayî, 1291 yılında Geyhatu hak yoluyla Moğol tahtına geçmiştir. Çemen gelininin çiçeklerin yedi rengiyle renklenmiş bir kadife giydiği, ağaçların meyvelerin yedi renginden oluşan nakışlı abayla süslendiği bahar mevsiminin başında o, Rum beldelerinde Arran ve Azerbaycan'a yürüdü¹¹¹. Eser XIII. yüzyılda yazılmıştır. Orta Çağ döneminde kadife kumaşının aba yapımında kullanıldığını görmekteyiz. Aba bir çeşit hırka veya üstlük olarak kullanılmaktadır.

2.3.3. Yün, Pamuk

Pamuk Türkçe'ye Farsça “penbe, panbûk” kelimesinden geçmektedir. Pamuk günümüzde yaygın olarak cotton Arapça ise kutndan gelmektedir¹¹².

Dokuma endüstrisinin önemli hammaddelerinden biri de pamuktur. Araştırmacıların çoğu pamuğun Hindistan kökenli olduğunu savunmaktadır. Tevrat'ta pamuğa karpas demişlerdir. Aynı kelime İbranice, Yunanca, Latince ve İremoğulları dilinde Arapçalaştırılmış şekilde “kirbâs” olarak geçmektedir. Bazı araştırmacılara göre ise kutn (pamuk) sözcüğü Sanskrit kökenli olup pamuk ağacı anlamında kullanılmaktadır¹¹³.

İbn Fadlan Oğuzlar kabilesiyle ilgili şu bilgilere yer vermiştir. Taştan, ahşaptan, kamyştan inşa edilmiş şehirleri vardır. İbadethaneleri puttan değildir. Onların vergi alan bir hükümdarları olduğunu Hint ile Çin arasında ticaret yaptıklarını yazmıştır. Buğday yiyip bakliyat yetiştirmezler. Erkekleri ve kadınları koyun-keçi etini yemektirler. Ketten ve pamuklu elbiseler giymektirler. Yünlü elbiseler giymezler¹¹⁴.

Yünlü kumaşlar, keçi ve koyun gibi hayvanların yünlerinden elde edilmektedir. Yünlü kumaşlar doğal kaynaklı olduğu için sağlıklıdır. Yünler kumaş haline getirilmeden önce temiz bir şekilde yıkanılması gerekmektedir.

¹¹⁰ Mine Esiner Özen, “Türkçe de Kumaş Adları”, **Tarih Dergisi**, Sayı 33, 1982, s. 307-308.

¹¹¹ Aksarayî, **Müsâmeretü'l-Ahbâr**, Mürsel Öztürk (çev.), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2000, s. 135.

¹¹² Nebi Bozkurt, “Pamuk”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt 34, İstanbul, 2007, s. 154.

¹¹³ Bakır, **Ortaçağ İslam Dünyasında Dokuma Sanayi**, s. 750.

¹¹⁴ İbn Fadlan, **Seyahatname**, Ramazan Şeşen (çev.), İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2017, s. 352.

Dokumacılar, dokuma tezgâhlarında yünü ve keçi kılımlı çeşitli maddelerden temizleyip hazır hale getirmektedirler. Dokuma işlemi bir sopa veya dokuma için özel aletlerle yapılıyordu. İşlenecek yün ve keçi kılları önce yıkanılıp kurutulur, dokunması için dokuma tezgâhına gönderilirdi¹¹⁵.

Türkler Orta Asya'da konar-göçer yaşamışlardır. Giyim kuşamlarını da bu yaşayış biçimine göre şekillendirmişlerdir. Evcilleştirdikleri ve avladıkları hayvanlardan deri ve yün elde ederek zamanla iklim ve yaşayış tarzlarına uygun kıyafetler elde etmişlerdir. Dönemin kurganlarda çıkartılan kalıntılar bize Türklerin giyim kuşamları hakkında bilgiler vermektedirler. Kurganlarda çıkarılan malzemeler içerisinde, Hun erkeklerine ait giysiler deri veya keçeden oluşan elbiseler bulunmaktaydı. Kafaya takılan keçe başlıklar, yünden yapılmış iç çamaşırları, kendir liflerinden dokunmuş beyaz bir ince kumaştan üretilmiş gömlekler, keçeden dokunmuş bir kaftan, deriden dar pantolon, deri kemerler, kuşaklar, deri çizmeler keçe ve yünden çorap kullanmaktaydılar¹¹⁶.

Koyun yününden yapılan kumaş miktarı azdır. Bunun temel nedeni: Koyun yünü, dokuma dışında keçe haline de getiriliyordu. Türkler bu keçelerden çadır, çizme, kuşak ve börk yapımlarında kullanıyordu. Bazen de derisiyle birlikte kürk üretiminde kullanılıyordu¹¹⁷.

İbn Fadlan yün kullanımı ile ilgili Çiğil kabilesine gidince oradaki insanların yünden elbise ve kürk giydiğini yazmıştır¹¹⁸. İbn Battuta, katıldığı bir mecliste başında alta yününden yapılmış, takke takmış bir grup delikanlıdan bahsetmektedir¹¹⁹. İbnü'l-Cevzi ise, halife el-Muktedi Melikşah'ı davet etmiştir. Melikşah Babü'l-garebe'ye gelince ona hediye olarak Çin demirinden yapılmış ve yün kısımları siyah olan değerli bir at hediye etmiştir¹²⁰.

İbn Havkal, Endülüs'te civa, demir, kurşun, pahalı Ermeni yünlüleri, halıları gibi yünlü kumaşlar dokunmaktadır. Endülüs'e özgü bitkilerle bu kumaşları, ipeklileri, keçeleri usta bir şekilde boyarlar hiçbir yerde bunların benzeri yoktur. Hükümdarlar için

¹¹⁵ Bakır, **Ortaçağ İslam Dünyasında Dokuma Sanayi**, s. 750.

¹¹⁶ Hacer Nurgül Begiç, "Giyim-Kuşam Kültüründe Keçe Sanatına Tarihsel Bir Bakış", **Selçuk Üniv. Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı 40, s. 290.

¹¹⁷ Köymen, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Cilt III Alp Arslan ve Zamanı**, s. 442.

¹¹⁸ İbn Fadlan, **Seyahatname**, s. 97.

¹¹⁹ İbn Battuta, **İbn Battuta Seyahatnamesi**, s. 276.

¹²⁰ Ali Sevim, "İbnü'l-Cevzi'nin el-Muntazam Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler", **Türk Tarih Belgeleri Dergisi**, Cilt 26, Sayı 30, 2005, s. 573.

de değerli keçeler üretirler, bunların tanesi elli ila atmış dinar tutarındadır. Bu bölgede sık dokunan ipekli kumaşlar Irak'ta hükümdarlar için dokunan kumaşlardan güzeldir¹²¹. Semerkant, Buhara ve Harizm bölgesinde dokunan yünlü ve pamuklu kumaşlar, Buhara halıları, Semerkant madeni işleri İslam ülkelerine ihraç edilmekteydi¹²².

2.3.4. Atlas

Atlas, çoğunlukla kadınlar tarafından giyilen ipekten dokunmuş sert yapılı yumuşak dokunuşlu parlak bir kumaştır. Geneli düz renklidir, bazılarının üzerinde nakışlar bulunmaktadır. Atlas kumaşı zamanla altın ve gümüş tellerle dokunmuştur. Çeşitleri arasında adları tespit edilebilenler; surmaî, elvani, gülnumi, mermeri, mertebani, firengi¹²³dir. Günümüzde bu kumaş “saten” olarak bilinen moda dünyasının vazgeçilmez parçaları arasındadır.

Atlas, her ne kadar XIV. yüzyılda İspanyolca aracılığıyla Arapçaya geçmiş olsa da aslında Çin'in dokuma tezgâhlarıyla meşhur olan Tsia-tung şehrinin Arapçada aldığı “Zeytun” şeklindedir. Bu durum atlas kumaşının çok eski bir dokuma çeşidi olduğunu, ilk defa ipeğin anavatanı olan Çin'de dokunduğu ticaretle birlikte Araplar aracılığıyla Endülüs pazarlarında Batı dünyasına tanıtıldığını göstermektedir¹²⁴.

Atlas kumaşının tarihi çok eskilere dayanmaktadır. Orta Çağ dönemine ait birçok ana kaynakta atlas kumaşı ile ilgili malumat bulunmaktadır. XI. yüzyılda Selçuklu tarihiyle ilgili önemli bilgilere yer veren Sıbt ibnü'l-Cevzi'nin Miratü'z-Zaman Fi Tarihi'l-Ayan adlı eserinde atlas kumaşı ile ilgili şu bilgilere rastlanılmaktadır. Sultan Melikşah'ın, Nizamülmülk'e değerli ferace ve altın işlemelerden yapılmış bir sarık, tolgadan oluşan hilat ve bir bayrak, bir divit, yirmi bin altın, çiçekli atlas ipekten yapılan yüz kıyafet, çadır ve Tus kentine ilave olarak Horasan kalelerinden bir kale verdiği kaydedilmiştir¹²⁵.

Bundari, eserinde Sencer'in hazinedarı Zahirüddin Abdulaziz şu şekilde anlatır: “Hazine mütevellisinin doğruluğu ve iktidarı ortaya çıkması için Sultan Sencer'in

¹²¹ İbn Havkal, *Siretü'l-Arz 10. Asırda İslam Coğrafyası*, s. 106.

¹²² Osman Turan, *Selçuklu Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, İstanbul: Turan Neşriyat Yurdu, 1969, s. 387.

¹²³ Özen, “Türkçe'de Kumaş Adları”, s. 302.

¹²⁴ Sargon Erdem, “atlas”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 4, İstanbul, 1991, s. 80.

¹²⁵ Ali Sevim, “Sıbt ibnü'l-Cevzi'nin Miratü'z-Zaman Fi Tarihi'l-Ayan Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler III Sultan Melikşah Dönemi”, *Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, Cilt 20, Sayı 24, 1999, s. 292.

hazinesini görmesini istedim. Bu sebeple Sencer'e size bin adet atlas giysi ile hizmet ediyorum görmelisin altın, gümüş ve hayvanları gözden geçirmelisin dedim¹²⁶” şeklinde ifadelere yer vermiştir. Atlas kumaşının üzerinde altın, gümüş ve hayvan figürlerinin olduğu çok açık bir şekilde anlaşılmaktadır.

Ticaretin belirli noktalarında yapılan alım satımlar arasında çok değerli kumaşlar bulunmaktaydı. Yerli ustaların malzemeleri artık yeterli gelmiyordu. Dış seferlerden dolayı gözleri açılmış farklı mallara olan istekler artmıştır. Güney'den silah, Mısır'dan ve Suriye'den sarıklar, yünlü kumaşlar genel olarak Mısır işi giysiler sık sık anılmaktaydı. Bağdat'tan İbn Battuta zamanında İzmir'e ulaşan ipek, atlas, işlemeli kumaş, güzel kokular (misk, sarısabır, amber) geliyordu¹²⁷.

İbnü'l-Adim'in Zübdetü'l-Haleb Min Tarihi Haleb eserinde ise “Halepliler delinen Ganem burcuna atlastan bir bez parçası bağladılar: Bu sırada Sultan şehrin Kinesrin Kapısı Meydan'ında konaklamıştı. O, bu atlas bez parçasının burca niçin bağlandığını sorunca kendisine “Bu Halepliler, mizah olarak diyorlar ki, burcun başına ağrı girdi, bu nedenle bu atlas bezi bağladılar” denildi; Sultan bu söze çok kızdı ve o gece diğer askerlerin attıklarından başka seksen bin Halenc oku atıldı¹²⁸.” Bu kaynak, 1243 yılına kadar gelen olayları kapsamaktadır. Ana kaynakların verdiği bilgiye göre atlas kumaşları XI. ve XIII. yüzyılları arasında da çeşitli şekillerde kullanılmaktaydı. Sultanlar için altın ve gümüş tellerle dokunmuş hilatlar vardı. Bu durum atlasın çok değerli bir kumaş türü olduğunun göstergesidir.

Atlas kumaşının tarihi çok eskilere dayanmaktadır demiştik. Atlas sadece XI. ve XIII yüzyılda ortaya çıkan bir kumaş değildir. Belazurî Futuhu'l-Buldan adlı eserinde atlas kumaşıyla ilgili bilgi vermektedir¹²⁹. Bu eser bilindiğine göre IX. yüzyılda yazılmıştır.

2.3.5. Kemha

Kemhanın çözüğü ve atkısı ipek, deseni yapan takviye atkısında ayrıca gümüş veya altın alaşımli telle çok sık dokunmuş ipekli bir kumaştır. Kemhanın deseni çözüğü

¹²⁶ el-Bundari, **Zubdat al-Nusra va Nuhbat al-Usra, (Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi)**, Kıvameddin Burslan (çev.), İstanbul: Maarif Matbaası, 1943, s. 247.

¹²⁷ Gordlevski, **Anadolu Selçuklu Devleti**, s. 208.

¹²⁸ Ali Sevim, “İbnü'l-Adim'in Zübdetü'l-Haleb Min Tarihi Haleb Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler”, **Türk Tarihi Belgeleri Dergisi**, Cilt 21, Sayı 25, 2000, s. 625.

¹²⁹ el-Belazurî, **Futuhu'l-Buldan**, s. 258.

yüzlü saten üzerine ipek ve klaptan takviyesiyle dokunur ve çok karmaşık bir teknik uygulamak gerekir. Kalın ve sık dokunmuş bir kumaş türü olduğundan üst kaftan yapımına çok elverişlidir¹³⁰.

İbn Battuta Yezmir (İzmir) seyahatinde “Kaleye çıkınca mükemmel bir sofrayla Nikola adında bir Rum cüceyi köle olarak gönderdiler; kemha adı verilen kumaştan yapılan iki adet giysi de verdiler. Kemha Bağdat, Tebriz, Nişabur ve Çin’de dokunan bir tür ipekli kumaştır”¹³¹.

Aksarayî’nin Müsâmeretü’l-Ahbâr adlı eserinde saltanatın iki kardeş arasında eşit parçaya bölünerek Sultan İzzeddin’e Kayseri hududundan Antalya sahiline kadar olan yerleri Danişmendiye vilayeti, Sultan Rükneddin’e ise Sivas’tan başlayarak Sinop ve Samsun sahiline kadar uzanan bölgeler verilmiştir. İhtiyaçlarını karşılamak için kendi hazinelerinden harcamalar yapıp borç olarak altın ve gümüş bahşiş almışlardır. Rum işlerinde padişahın yakınlarının ve tümen beğlerinin peşin vergileri (takabbülât) için sarf ettiler. Yıllık ödenen Rum vergisi (mâl-i Rum) şu şekilde üstlendiler: Rum vergisinin dökümü nakit 20 tümen 132; 500 parça ecnas, Antalya kumaşı (kemha) ve renkli kumaş, 3 bin altın işlemeli zerkubî kap kaçak, 500 baş iğdiş at, 500 baş katır¹³², şeklinde geçmektedir.

İbn Battuta’nın Seyahatnamesi XIV. yüzyılda, Aksarayî’nin eseri ise XIII. yüzyılda yazılmıştır. Bu bilgidен yola çıkarak kemha kumaşının Seyahatnamede Bağdat, Tebriz, Nişabur, Çin’de değil de Müsâmeretü’l-Ahbâr adlı eserde Antalya (kemha ipekleri) şeklinde yazılmaktadır. XIII. yüzyılda yazılan bu eser doğrudan Türkiye Selçuklu Devleti hakkında bilgi verdiği için ve tarihsel olarak daha önceden yazıldığından dolayı kemha kumaşının Antalya’da üretildiğine dair bir varsayımda bulunabiliriz.

Kemha kumaşı ipekli kumaş çeşitleri arasında yer almaktadır. Orta Çağ ana kaynaklarında bazı kumaşlar aynı olmasına rağmen farklı bölgelerde farklı şekillerde isimlendirilmekteydi. Örneğin dünyada tanınan pek çok ipekli kumaş türleri İran

¹³⁰ Kevser Gürçan Yardımcı, “Osmanlı Dönemi Dokuma Sanatı Ürünlerinde Örnekler”, **Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt 2, Sayı 1, 2016, s. 222.

¹³¹ İbn Battuta, **İbn Battuta Seyahatnamesi**, s. 293.

¹³² Aksarayî, **Müsâmeretü’l-Ahbâr**, Mürsel Öztürk (çev.), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2000, s.46.

menşelidir. Batı'da brokar adı verilen kumaş İran'da diba ipeklisi, kemha, tafta gibi isimlerle anılmaktaydı¹³³.

2.3.6. Şuster (Tuster)

Şuster, diğer adlarıyla “Şuşter, tüster, tuster” kumaşı el-Cezire bölgesinde Tuster'de imal edilmektedir. Şuster kumaşı gibi bazı özel kumaşlar vardır ki bölgenin ismini alarak ve sadece belirli günlerde giyilen kıyafetler için kullanılmaktadır. Adını Bağdat'ın Attap mahallesinde alan “sakilatun attabi” kumaşı da örnek verilebilir¹³⁴. Şuster, ipekli olup özel günlerde giyilen değerli bir kumaştır.

Tüster, Ahvaz bölgesinin şehirleri arasındadır¹³⁵. Tüster'de çok beğenilen diba (ipek) kumaşlar üretilir, buradan her tarafa gönderilirdi. Eski dönemlerde bu ipekli kumaştan kâbe örtüsü yapılmaktaydı. Tüster'de Irak hükümdarları ve adamları için tıraz adı verilen özel kumaşlar dokunmaktaydı. Sus'ta ise ağır ipekliler dokunup bölgelere gönderilirdi¹³⁶.

Mesudî'nin bahsettiği bir habere göre Sasani hükümdarı olan Sabur, el-Cezire, Amid ve diğer Rum şehirlerine saldırarak buraları ele geçirmiştir. Bu bölgelerden çok sayıda esir getirilerek Sus, Tüster ve Ahvaz bölgesine yerleştirmiştir. Bu tarihten itibaren dibac-ı tüsterî (şuster ipeği) ve diğer ipekli kumaşlar Tüster'de, ipek Sus'ta, perde ve yataklar Nısibeyn'de üreilmeye başlandı Mesudî kendi döneminde üretimin devam ettiğini söylemektedir¹³⁷. Halep kadısı karısına tuster (İran) ve başka kumaşlardan kırk parça birden kestirdiği bilinmektedir¹³⁸.

2.3.7. Dibâc (diba)

Dibac, Suriye şehirlerinden olan Dımaşk'ta ipekli dokumalar aynı şehir adıyla anılan çok özel pahalı ve hiçbir yerde bulunmayan dibacların ham maddesi ipekten olan elbiseler üretilmekteydi¹³⁹.

¹³³ Nevber Gürsu, “kumaş”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt 26, Ankara: 2002, s. 368.

¹³⁴ Minara Guliyeva ve Cemal Meydan, “Büyük Selçuklu Dönemi Saray Giyim Kuşamı”, **Uluslararası Uygur Araştırma Dergisi**, Sayı 16, 2020, s. 16.

¹³⁵ ibn Hurdazbih, **Yollar ve Ülkeler Kitabı**, İstanbul: Bayrak Matbaası, 2008, s. 47.

¹³⁶ ibn Havkal, **10. Asırda İslam Coğrafyası**, s. 209.

¹³⁷ Mesudî, **Murûc ez-Zeheb (Altın Bozkırlar)**, Ahsen Batur (çev.), İstanbul: Selenga Yayınları, 2004, s.151.

¹³⁸ Mez, **Onuncu Yüzyılda İslam Medeniyeti İslam'ın Rönesansı**, s. 262.

¹³⁹ Bakır, **Ortaçağ İslam Dünyasında Tekstil Sanayi Giyim-Kuşam ve Moda**, s. 14.

Bundârî eserinde Tuğrul Bey ile ilgili bilgi verirken “ibadete ve cemaate sürekli giderdi pazartesi ve perşembe günlerinde oruç tutar vezar kumaşı denilen beyaz bir elbise giyerdi siretinin güzelliğinden dolayı bunun günleri gül bahçelerine benzetirdi¹⁴⁰”. Semerkand yakınında “Vezar” denilen köyde dokunan ve aynı zamanda Horasan dibacı da denilen değerli bir kumaştır.

Sultan Melikşah kızının çeyizi bu sene 1087 yüz otuz deve ve yetmiş dört katır sırtında hilafet sarayı (darü'l-hilafe)'na nakledildi. Develerin üzerine Rûm ipeği (dibâc-ı Rûmi), katırların üzerine ise çeşitli mülki ipek (dibâc-ı mülkî)'le örtülmüştü. Boyunlarında altın ve gümüşten çanlar ve gerdanlıklar vardı. Yüzüklerinin çoğu altın ve gümüşlendi. Develerin üzerinde üç tane mahfe vardı. Katırlardan altısının üzerinde on iki sandık vardı ki, bunların içindeki ziynet eşyası, elbise ve mücevherat ile süslenmiş, altın eyerli otuz üç iyi cins at ve üzerinde pek çok altın bulunan büyük bir beşik vardı¹⁴¹.

Dibaclar herkesin satın alabileceği kumaş çeşidi değildir. Dibac, özel ve pahalıdır. Bu sebeple yukarda ele aldığımız ana kaynaklarda geçen dibac kumaşı Sultan kızının çeyizinde ve Tuğrul Bey'in belirli günlerde giydiği değerli bir kumaş çeşididir. Dibacın üretim yerlerinden biri Rûm bölgesidir. Kaynaklarda “dibâc-ı Rûmi” şeklinde geçmektedir.

İslam ülkelerinin tüccarları toplanıp ticaret yapmak için Rum ülkesine girip çıkarlardı. Okyanus'a bitişen İstanbul Halici'nden bir dil Trabzon'a kadar uzanmaktaydı. Rum hükümdarlarının Trabzon'daki valisi yüksek miktarda vergi elde ediyordu. Eskiden ise bu verginin miktarı çok azdı. Rum ülkesinden bahsederken Trabzon'dan İslam ülkelerine ihraç edilen ticari malzemeler bulunmaktaydı. Bunlar arasında ipekli (diba), desenli ipek, keten yün elbiseler, Rum dış elbiseler vardı¹⁴². Rum ülkesindeki ipekli dibaclar ticaretle birlikte İslam ülkelerine ulaşıyordu.

2.3.8. Debiki

Mısır'ın büyük önemli şehirlerinden olan Tinnis ile Dimyat, tatlı ve tuzlu su arasında Nil üzerinde ada gibi görünmektedir. Bu bölgede ziraat yapılmaz, hayvan beslenmez, iki şehirde kıymet, güzellik, yumuşaklık, incelik, lüks bakımından benzeri

¹⁴⁰ el-Bundari, *Zubdat al-Nusra va Nuhbat al-Usra*, (Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi, s. 25.

¹⁴¹ ibnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih (İslâm Tarihi) Cilt 10*, Abdülkerim Özaydın (çev.), İstanbul: Bahar Yayınları, 1991, s. 145.

¹⁴² ibn Havkal, *10. Asırda İslam Coğrafyası*, s. 268.

olmayan keten, nakışlı kumaşlar ve boyalı elbiseler üretilmekteydi¹⁴³. Bu bölgedeki kadınlar keten, Bizans ipeği, saklatun ve diğer sırmalı kumaşlardan yapılan elbiseleri giyerlerdi. Ülkelerinde kıyafetlerin çoğu ketenden yapılmaktaydı. Debikiden daha ince ve dayanıklı parlak bir türü vardı. Bu elbiselerin değeri oldukça pahalı olup onlara da İslam ülkelerinden gelmektedir. Bazen de komşu ülkelerden getirilmekteydi¹⁴⁴.

Bundârî eserinde Amidülmülk'ün öldürülmesinden sonra cesedi Kaim Biemrillah'a götürülmüştür. Orada debikiden bir gömlek ve peygamberin hırkası üzerine sarılmış ve Kunder'de bulunan babasının kabrinin yanına defnedilmiştir. Amidülmülk debiki kumaşı daha önce armağan olarak Kaim Biemrillah'tan almıştı¹⁴⁵. Debiki kumaşı, adını Mısır'ın bir köyü olan Debik'ten almıştır.

İbn Havkal eserinde Endülüs'ün bolluğunu anlatırken orada keten kumaştan elbise dokunur ve birçok yere sevk edilirdi. Endülüs'ten Mısır'a çokça getirilir. Bicâne'de üretilen paltolar (ridalar) Mısır, Mekke, Yemen gibi yerlere götürülürdü. Orada keten kumaştan halk ve sultanlar için elbiseler imal edilirdi. Bunlar debiki kumaştan yapılan elbiselerden daha aşağı değildir¹⁴⁶. İbn Havkal Endülüs ve Debik'te kullanılan keten kumaşları karşılaştırmıştır. Debiki kumaşının burada ne kadar değerli bir kumaş olduğuna vurgu yapılmıştır.

Debik'te hassas, şık dokumalı, zarif kumaş, iplik, kağıt ve kadife çeşitleri de dokunmaktaydı¹⁴⁷. Altınlarla işlenmiş bir zincir ve debiki kumaştan yapılmış, bir kâbe örtüsü Mekke emirine ve Alevilere hihatler, ibn Ebi Haşim'den Mısır halifesine sadık kalacağı hususunda söz almak üzere gönderilen bir Mısır elçisiyle Mekke'ye döndüğü yazılmaktadır¹⁴⁸.

2.3.9. Zendenici

Buhara'da duvarın içinde ve dışında şehirler bulunmaktadır. İçinde bulunan Zendene ve çevresindeki şehirlerde çarşılar bulunmaktaydı. Yılın belli dönemlerinde Horasan'ın farklı bölgelerinden gelen insanların toplandığı büyük bir panayır vardı.

¹⁴³ İbn Havkal, *10. Asırda İslam Coğrafyası*, s.136-137.

¹⁴⁴ Mesudî, *Murûc ez-Zeheb (Altın Bozkırlar)*, s. 88.

¹⁴⁵ el-Bundari, *Zubdat al-Nusra va Nuhbat al-Usra, (Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi)*, s. 29.

¹⁴⁶ İbn Havkal, *10. Asırda İslam Coğrafyası*, s. 106.

¹⁴⁷ Yakubi, *Ülkeler Kitabı*, s. 111.

¹⁴⁸ Sevim, "Sıbt ibnü'l-Cevzi'nin Miratü'z-Zaman fi Tarihi'l-Ayan Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler III Sultan Melikşah Dönemi", s. 319.

Buralarda çok miktarda pamuklu elbiseler üretilip Irak ve diğer bölgelere ihraç edilmekteydi¹⁴⁹.

Buhara'nın ticari önemi kaynaklarda açık bir şekilde anlatılmaktadır. Orta Çağ İslam dünyasında özellikle XI. ve XIII. yüzyıllarda ticaretin canlanmasıyla birlikte tekstil alanında da gelişmeler yaşanmıştır. Bu dönemden kalma ipek ve diğer kumaş parçaları, kumaşlara verilen bölge isimleri, motif ve dokumacılığın gelişmiş olması tekstil sanayisinin yüksek bir seviyeye ulaştığını göstermektedir.

Orta Çağ döneminde Buhara'nın Zendene köyü zendenici kumaşıyla ünlüydü. Bu kumaş adını Zendene köyünden almıştır ve günümüzde birçok parçası müzelerde sergilenmektedir. Narşahi bu kumaşın çoğu yerde özellikle de üst sınıf, devlet adamları ve Sultanlar tarafından büyük beğeni topladığı için Irak ve Hindistan bölgelerine ihraç ediliyordu. Bu dönemde Buhara'nın vergi borcu karşılığında Bağdat halifesinin temsilcileri tarafından para değil de onun yerine kumaş ve halı alındığı nakledilmektedir¹⁵⁰.

Horasan, dünyanın her yerinden insanların gitmek istedikleri bir yer olup, ilmin ocağı, sanat ve kültürün madeniydi. Ulemaya ve hükemaya ihtiram gösterilmekteydi. Sultan Sencer XII. yüzyılda zahidlere ve abdallara zaman ayırır onlarla halvet ederdi. Onun elbisesi zendenici kumaştan kaftan idi ya da sade bir attabi ve kuzu postundan kaba saba bir kürk giyerdi¹⁵¹.

Nizamülmülk Samani zamanında gulamlarla ilgili uygulanmakta olan bir geleneği şu şekilde ele almıştır. Bu dönemde bir gulam satın alındığında bir sene süresince zendenici kaftan ve yeni çizmeyle kuşanıp çalıştırılıyordu. Gulamların bulunduğu hizmetin ölçüsü, kabiliyeti ve liyakati çok önemliydi¹⁵².

2.3.10. Saklâtun, Attabî

Saklatun ve Attabî Bağdat'ın Attâp mahallesinde dokunan çizgili bir kumaştır. Orta Çağ Türk Devletlerinde hediyeleşmeler, kutlamalar ve hâkimiyet gösterisi amacıyla karşılıklı olarak değerli armağanlar alınıp veriliyordu.

¹⁴⁹ İbn Havkal, **10. Asırda İslam Coğrafyası**, s. 369.

¹⁵⁰ Raşidü'd-Din Fazlullah, **Cami'ü't-Tevarih Selçuklu Devleti**, Erkan Göksu ve H. Hüseyin Güneş(çev.), İstanbul: Selenga Yayınları, 2010, s.165.

¹⁵¹ Raşidü'd-Din Fazlullah, **Cami'ü't-Tevarih Selçuklu Devleti**, s. 171.

¹⁵² Nizamü'l-Mülk, **Siyasetname**, s. 151.

1196 yılında İstanbul'a gelen I. Gıyaseddin Keyhüsrev, kendisini ilk kabulünde İmparatora bir takım değerli hediyeler ve altın işlemeli elbiseler takdim etmiştir. Alexios III. Angelos ise misafirine gösterişli atlar, Saklâtun (Iskarlat) kumaşlar hediye etmiştir¹⁵³. Aynı şekilde Sultan Rükneddin II. Süleyman Şah kendisini yücelten Zahiredin Faryabi'ye altın tellerle işlemiş atlas kumaşı, pamuklu saklatun attabi kumaşlarından oluşan elli takım kıyafet vermiştir¹⁵⁴.

Mesudî'nin eserine göre Kabh Dağı ile Rum Denizi "Karadeniz" arasında yaşayan Keşek halkı için keten, Bizans ipeği, saklatun ve diğer sırmalı kumaşlardan oluşan elbiseler giyerlerdi. Ülkelerinde bütün giysiler ketenden yapılırdı. Burada debikîden daha ince ve daha dayanıklı parlak bir tür vardır¹⁵⁵.

Saklatun değerli bir kumaş olduğundan vezirler için hilat yapımında kullanılmıştır. Vezirlerin hilatı Kaba-i Saklâtun da denilen Bağdat'ta dokunmuş altın işlemeli beyaz ince nakışları olan beyaz bir elbise, yüksek ve zarif bir sarık, zarif bir tıraz, büyük bir zincir ve üzerine firuzeler yerleştirilmiş kemeri vardır¹⁵⁶. İbn Havkal eserinde Kerine bölgesinden bahsederken orada çok kıymetli saklatun, attabi kumaşlar ve topraktan oluşan kaplar ürettiklerini yazmıştır¹⁵⁷.

2.3.11. Baalbek

Baalbek, Suriye'nin diğer şehirleri arasında yer alan Trablusşam ipekli kumaşlarla bu günkü Lübnan topraklarında yer alan Baalbek, hacılar tarafından kullanılan ihramlarıyla ünlüdür¹⁵⁸. Bu ihramlar beyaz renklidir.

Orta Çağ dönemine ait seyahatnamelerde birçok kumaş isimlerine rastlanılmaktadır. Dönemin seyyahları gezip gördükleri yerleri sürekli not almıştır. Bu notlar sayesinde eski kumaş isimlerine ulaşabiliyoruz. İbn Battuta'nın seyahatnamesi buna örnek verilebilir. Seyahatname Tanca'dan başlamaktadır. Anadolu'ya ve Anadolu sonrasına kadar olan bölümlerde kumaş ve kıyafet tasvirlerini açık bir şekilde nakletmiştir. Üzerindeki ihram iyice yıpranınca Vali ona baalbekten dokunmuş kaliteli

¹⁵³ Mehmet Ersan, "Türkiye Selçuklularında Hediye ve Hediyeleşme", **Tarih İnceleme Dergisi**, Cilt 14, Sayı 1, 1999, s. 68.

¹⁵⁴ İbn Bibi, **el-Evamirü'l-Alâ'ıye fi'l-Umuri'l-Alâ'ıye**, s. 82.

¹⁵⁵ Mesudî, **Murûc ez-Zeheb (Altın Bozkırlar)**, s. 88.

¹⁵⁶ Güler Nuhoglu, **Beyhaki Tarihi'ne Göre Gaznelilerde Devlet Teşkilatı ve Kültür**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniv. SBE, 1995, s. 78.

¹⁵⁷ İbn Havkal, **10. Asırda İslam Coğrafyası**, s. 281.

¹⁵⁸ Bakır, **Ortaçağ İslam Dünyasında Tekstil Sanayi Giyim-Kuşam ve Moda**, s.136.

bir ihram göndermiştir. Ucuna da iki altın dinar takmıştı. İbn Battuta bu durumu yüzüne açılan talih olarak bahsetmektedir¹⁵⁹.

2.3.12. İbrişim

İpeğin kalınca bükülmesiyle elde edilen kumaşa verilen isimdir. İpeğin büküldüğü yerler Çin'de başlayıp Merv ve Hazar denizinin güneyindeki dağlık arazi olan Taberistan'da ibrişim ipekleri yapılmaktaydı. İbrişimler Merv'den her tarafa ihraç edilmekteydi. İmal edilen ipekli kumaşlar Çin ile benzerlikler göstermekteydi¹⁶⁰.

Hazar Denizi'nin güney sahillerinde bulunan Gilan şehrinde birçok ibrişim Sultaniye'ye gelir ve orada pazarlanırdı. Gilan ibrişimi Sultaniye'den Şam'a Suriye'nin diğer bölgelerine Anadolu'ya, Kaffa'ya ve diğer bölgelere ihraç ediliyordu. Şamahı mahsulü ibrişim de Sultaniye'ye getirilip buradan İranlı, Venedikli ve Cenevizli tacirlere satılıyordu ve onlarda bu ürünleri buradan başka bölgelere götürüyorlardı. Şiraz ve Horasan'dan getirilen her türlü ibrişim, pamuklu kumaşlar da Sultaniye'ye getirip pazarlanıyordu. Çin'den deniz yolu ile Hürmüz Limanı'na getirilen çok miktarda inci ve değerli taşlar nakledilmekteydi. İnci, sedef ve diğer değerli taşlar Sultaniye ve Tebriz'e getirilerek, oralarda küpe, yüzük ve çeşitli mücevherlere dönüştürülüyordu. Her yıl Kaffa, Trabzon, Rum, Suriye ve Bağdat'tan tacirler buralara gelerek alışveriş yapmaktaydılar. Sultaniye, her türlü ticaret malzemelerinin satıldığı geniş bir meydanı olan ve yabancı tüccarların konaklaması için birçok misafirhanesi olan bir yerd¹⁶¹.

XI. yüzyılda Kaşgarlı Mahmud'un "kız çikin çiknedi" cümlesini, "kız nakış yaptı, altın tellerle ipek kumaş üzerine tasvirler yapmıştır. Türk kadınlarının ve genç kızların altın sırmalı ipliklerle nakış yaptıklarını belirtmektedir. Çikin kelimesinin ibrişim, "çikin yıprı" ise ibrişim teli, ibrişim ipliği anlamına geldiğini kaydetmiştir. Aynı kelime ipek kumaşı, klaptanla yani altın sırmalı ibrişimle işlemek anlamına geldiğini kaydetmektedir¹⁶².

Nizamülmülk'ün Siyasetnamesine göre bir kadın on dört yaşındaki çocuğu ile birlikte kervanla yola çıkıp üç gün sonra Semerkand'a varmıştır. Saraya geldiğinde Türk

¹⁵⁹ İbn Battuta, *İbn Battuta Seyahatnamesi*, s. 23.

¹⁶⁰ Bakır, *Ortaçağ İslam Dünyasında Dokuma Sanayi*, s. 774.

¹⁶¹ Şaban Cem Tuysuz, "İpek Yolunda Önemli Bir Kavşak Tebriz", *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, Cilt 9, Sayı 28, 2021, s. 292.

¹⁶² Reşat Genç, "Kaşgarlı Mahmud'da Göre XI. Yüzyılda Türklerde Dokuma ve Yaygı İşleri", *Arış Dergisi*, Sayı 3, 1997, s. 12.

bir cariyesinin yanı sıra çeşitli takılar, ibrişimden kumaşlar misk u amberler ve daha nice hediyeler takdim etmiştir¹⁶³.

İbrişim kumaşları ve iplikleri ticaretle birlikte birçok bölgeye ihraç edilmiştir. Taberistan'nın ipekten mamul çok ince mendilleri, ibrişim ve yünlü kumaşları da İslam dünyasının her tarafına götürülüyordu. Cürcan'da dibaclar, ibrişim kumaşlar, güzel yatak örtüleri ve perdelik örtüler üretilmekteydi¹⁶⁴.

2.3.13. Hıtaî

Hıtaî, ipek dokunan sert bir yapıya sahip kumaş çeşididir. Bu kumaşın bazı tekstil ve moda sayfalarında XVI. yüzyıldan sonra rastlanan bir kumaş çeşidi olduğu yazılmıştır. Bu bilgiyi yenilemek hem tekstil hem de moda tarihi için önemli olacaktır.

Hıtaî, motifli bir kumaş olup Çin'in Hoten memleketinde dokunan ipekli bir kumaştır. Orta Çağ ana kaynaklarından biri olan Raşidüddin Fazlullah'ın Cami'ü't-Tevârih adlı eseri XIII. yüzyılda yazılmıştır. Selçuklu tarihiyle ilgili bilgi veren bu eser hıtaî kumaşı ile ilgili de bilgi vermiştir. Bu durumda hıtaî kumaşı XVI. yüzyılda değil de XIII. yüzyıl ana kaynağında yer almaktadır. Detaylı aramalar yapıldığında hıtaî kumaşının tarihçesi daha da eskilere gidebilir.

“Sultan Arslan, nimetlerden faydalanmadan hoşlanır, rahatlık sever idi. Giyecek ve yiyeceklerinden gösterişe, renk ve çeşide düşkünlüğü son dereceye vardırması. Onun zamanında kıymetli elbiseler (libashâ-yı fahir), renkli giyecekler (kisvethâ-yı mülevven), ağır altın işlemeli hıtaî kumaşlar kıymet ve revaç kazandı”¹⁶⁵

2.3.14. Hindibari

Hindibari kumaşı, pişmiş ipekle dokunmuş krem renginde bürümcüğe benzeyen bir kumaş çeşididir. Mevleviler hindibari kumaşından ferace ve hırka giymektedirler. Başkalarına da bal renginde yünden yapılmış külâh geçirmektedirler. Bunlar sadece Mevlevilere mahsus kıyafetler olmayıp o dönemin kıyafetleri arasında da yer almaktadır. Mevlana Celâleddîn Rûmî gömleğinin önünü açık bir şekilde giyer, dilenen

¹⁶³ Nizamü'l-Mülk, *Siyasetname*, s. 219.

¹⁶⁴ Bakır, *Ortaçağ İslam Dünyasında Dokuma Sanayi*, s. 776.

¹⁶⁵ Raşidü'd-Din Fazlullah, *Cami'ü't-Tevarih Selçuklu Devleti*, s. 245.

fakirlere çıkarıp vererek izzet ve ikram hassasiyetini ortaya koyardı. O, Mevlevi çizmelerini giymekte ve sarığını da şekerâviz (hoş, güzel, zarif) biçimde sarmakta idi¹⁶⁶.

Mevlana'nın başına bilginlere yaraşır bir sarık sarıldığını, üç defa çepeçevre sararak ucunu taylasan olarak omuzuna düşürmekteydi. Tebrizli Şemseddin'in Konya'dan ayrılışından sonra başına bal renginde keçe bir külah giydiğini, hindibari denilen kumaştan bir ferace yapılmasını emrettiğini, bir feracesinin de mavi renk olduğunu, feracesinin ve hırkasının önü açık olarak dikildiğine dair bilgiler verilmiştir¹⁶⁷. Eflaki'nin bu bilgisinden yola çıkarak Mevlana, hindibari kumaşını matem kıyafeti olarak kullanmıştır diyebiliriz. Mevlevilerin iç ve dış elbiselerinde ilik ve düğme bulunmaz kapanacak yerler aynı kumaştan yapılmış ipe benzeyen kısımlar birbirine bağlanırdı.

Anadolu'dan başka bölgelere, dışardan Anadolu'ya kumaş ticareti yapılmaktaydı. Dokunan kumaşların isimleri ve kaliteleri birbirinden farklıdır. Değerli ve nadir bulunan kumaşların çoğu hükümdar ve ailesi için dokunmaktaydı. Özellikle de Türkiye Selçuklu Devleti dönemindeki kumaşların üzerinde birçok sembol bulunmaktaydı. Kumaşların üzerine işlenen sembollerden yola çıkarak hangi topluluğa veya devlete ait olduğu hakkında bilgi sahibi olabiliriz.

Orta Çağ döneminde ele aldığımız kumaş isimleri günümüzde farklı şekilde adlandırılmaktadır. Mesela atlas, günümüzdeki saten kumaştır. Kemha kumaşını Alâeddin Keykubad kullanmaktaydı. Altın tellerle dokunmuş ipekli kumaş çeşididir. Bu kumaşlar genellikle sarayın beğendiği cinstendi. Debiki kumaşı ketendir. Dibaclar ipekten dokunmuş pahalı ve özel kumaşlardır. Bazı kumaşlar vardır ki, buldukları bölgenin ismini almaktadır. Bunlar; şuster (Tuster), dibâc, attabî, saklatun, hitâî, debiki ve zendenicidir.

XII. ve XIII. yüzyıllarda Anadolu Türkleri tarafından kullanılan farklı kumaşlar da mevcuttur. Çatma, eskiden Türkler tarafından kullanılan kumaş çeşididir. Çuha, yünen dokunan bir kumaş olup genellikle erkekler tarafından tercih edilmektedir. Kudusî, sert bir kumaştır ve abaya benzetilmektedir. Kılıçarslan hükümdarlığı

¹⁶⁶ Kemal Taşçı ve Seda Şat, "Sipehsâlâr Feridûn b. Ahmed'in Risale-i Sipehsâlâr ve Menakıb-ı Hüdavendigâr Adlı Eserinin Türkiye Selçuklu Tarihi Bakımından Ehemmiyeti", **Bayburt Üniv. İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Dergisi**, Sayı 2, 2018, s. 45.

¹⁶⁷ Ahmed Eflaki, **Menakıbu'l-Arifin I**, Tahsin Yazıcı (çev.), Ankara, 1953, s.89, 93-94, 203.

döneminde küffar ordusunun önünü kapatmıştır. Çaresiz kalan Ermanül ondan af dileyerek yüz bin kırmızı dinar, yüz bin gümüş dirhem, at ve çuhayı haraç olarak vermeyi kabul etmiştir¹⁶⁸. Çuha kumaşının haraç olarak verildiğini görmekteyiz.

Günümüzde moda, hayatımızı yönlendiren önemli unsurlar arasında yer almaktadır. Geçmişte sadece lif ve iplik ile başlayan dokuma zamanla değişen tekstil teknolojisiyle kumaş üzerinde yapılan işlemler ona son halini vermiştir. Giyim modası geleneksel yaşam biçiminden toplumun dinamik şekilde etkilendiği bir alana hâkimdir.

Dünyanın her köşesindeki toplumların, kılık kıyafet tarzlarından, kültürlerinden haberdar olmuşlardır. Giyim tarzlarında kültürlerin eski etkisini kaybettiği, geleneksel kumaşların müze, düğün ve törenlerde tercih edildiğini görmekteyiz.

¹⁶⁸ Anonim Selçuknâme, **Tevarih-i Âl-i Selçuk**, Halil İbrahim Gök ve Fahrettin Coşkuner (çev.), Ankara: Atıf Yayınları, 2014, s. 37.

SONUÇ

Örtünme ihtiyacı insanlık tarihi kadar eskidir. Kumaşlar yüzyıllarca kullanılmış ve günümüzde hala kullanılmakta olan değerli bir tekstil malzemesidir. Orta Çağ İslam dünyasında tekstilin özel bir yeri vardır. Bu dönemden kalma ipek ve diğer değerli kumaş parçaları, motif ve dokumacılığın gelişmiş yüksek ihtişamını göstermektedir. Kumaş dokuma bir sanattır. Kumaşların atkısı, çözüğü, boyası zor bir teknik ve sabır gerektirmektedir.

Anadolu Türkleri siyasi, askeri, ticari, kültürel ve sosyal ilişkilerde yerli halk ile kaynaşmıştır. Topluluklar yaşadıkları coğrafya ve yaşam tarzlarına uygun kılık kıyafet kültürlerini oluşturmuşlardır. Neticede Anadolu coğrafi konumu nedeniyle kıtalararası ticaret merkeziydi. Denizaşırı ülkelerle ticareti kolaylaştırmak için Konya'dan başlayarak Antalya'ya doğru belli mesafelerde kervansaraylar yapılmıştır. Ticaret güzergâhları üzerinde kurulan pazarlar ve panayırlar birçok tüccarın uğrak yeri olmuştur. Ticari malzeme olarak alınıp satılan kumaşlar Orta Çağ döneminin modası hakkında bize bilgi vermektedir. Pazar ve panayırlarda satılan ürünler arasında birçok kumaş çeşitleri mevcuttu. Bunların bir kısmı atlas, saklatun, kunduz ve samur kürkleri. Böylece imal edilen kumaşlar farklı bölgelere ulaşabiliyordu.

Orta Çağ dönemine ait kaynaklarda geçen kumaş isimlerine yönelik yapılan bu çalışmada bazı kumaşların imal edildikleri bölgenin isimlerini aldıklarına dair bilgiler bulunmaktadır. Bu kumaşlar nadir olup saray mensupları tarafından alınmaktaydı. Kaynaklarda; baalbek, kemha, şuşter, zendenici, debiki, atlas, attabî, ibrişim ve hindibari gibi kumaş isimleri geçmektedir.

Kumaş modası, her alanda olduğu gibi tekstil sanayisinde de sürekli olarak değişmektedir. Kumaş modası hangi dönem olursa olsun geçmişten günümüze canlılığını korumuştur. Her dönem birçok üretici ve tasarımcı yeni kumaşları araştırıp üretirlerdi. Orta dönemde olduğu gibi günümüzde de kısa sürede tüketilen kumaşlar yerini yenilerine bırakmaktadır. Orta Çağda ticaret, pazar ve panayırlar günümüzde ise hızlı bir şekilde dünyayı saran sosyal ağlar kumaşların daha seri alınıp satılmasını sağlamıştır.

KAYNAKÇA

- Adalıoğlu, Hasan Hüseyin, “Siyasetname”, **TDVİA**, Cilt 37, İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Ağarı, Murat, “Ya’kubî”, **TDVİA**, Cilt 43, İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Ahmad, Sayyid Maqbul, “ibn Hurdâzbih”, **TDVİA**, Cilt 20, İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Aka, İsmail, “Aksarayî”, **TDVİA**, Cilt 2, İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Aksarayî, **Müsâmeretü'l-Ahbâr**, Mürsel Öztürk (çev.), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2000.
- Aliev, Saleh Muhammedoğlu, “ibn Fadlan”, **TDVİA**, Cilt 19, İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Altay Köymen, Mehmet, “Selçuklu Hükümdarı Büyük Alaaddin Keykubad ve Anadolu Savunması”, **Bellekten**, Cilt 1-2, 1988.
- Altay Köymen, Mehmet, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Cilt III Alp Arslan ve Zamanı**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2001.
- Anonim Selçuknâme, **Tevarih-i Âl-i Selçuk**, Halil İbrahim Gök ve Fahrettin Coşkuner (çev.), Ankara: Atıf Yayınları, 2014.
- Avcı, Casim, “Mes’ûdî Ali b. Hüseyin”, **TDVİA**, Cilt 29, Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Azamat, Nihat, “Nâsır-ı Hüsrev”, **TDVİA**, Cilt 32, İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Bakır, Abdulhalik, **Ortaçağ İslam Dünyasında Tekstil Sanayi Giyim-Kuşam ve Moda**, Ankara: Bizim Büro Basımevi, 2005.
- Bakır, Abdülhalik, “Ortaçağ İslam Dünyasında Dokuma Sanayi”, **Bellekten**, Cilt 64, Sayı 241, 2000.
- Baş, Ali, “Türkiye Selçukluları Zamanında Konya’nın Ticaret Yapıları Üzerine Bir Değerlendirme”, **Sanat Tarihi Araştırmaları**, Kayseri: Kıvılcım Kitabevi, 2007.
- Baykara, Tuncer, **Türkiye Selçuklularının Sosyal ve Ekonomik Tarihi**, İstanbul: Kùltür-Sanat Yayıncılık, 2004.

- Bozkurt, Nebi, “İpek”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt 22, Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Bozkurt, Nebi, “Pamuk”, **TDV İslam Ansiklopedisi** 34 Cilt, İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Bölükbaşı, Mehmet, **Arap İslam Dünyasında Tarih Yazıcılığı**, İstanbul: Hiper Yayınları, 2019.
- Cahen, Claud, **Osmanlılardan Önce Anadolu**, Erol Üyepazarcı (çev.), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000.
- Cem Tuysuz, Şaban, “İpek Yolunda Önemli Bir Kavşak Tebriz”, **Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi**, Cilt 9, Sayı 28, 2021.
- Çalışkan, Hilal, “Anadolu Selçuklu Devleti Ticaret Politikaları”, (**Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**), Kırıkkale Üniversitesi SBE, 2018.
- Deniz, Taşkın, “Yeni Umutların Işığında Tarihi İpek Yolu Coğrafyası”, **Marmara Coğrafya Dergisi**, Sayı 34, 2016.
- Durul, Yusuf, **Baraj Gölü Çevresi Dokuma Sanatları**, Ankara: ODTÜ Keban Projesi Yayınları, 1969.
- Eco, Umberto, **Ortaçağ**, Leyla Tonguç Basmacı (çev.), İstanbul: Alfa Basım, 2014.
- Eflaki, Ahmed, **Menakıbu'l-Arifin I**, Tahsin Yazıcı (çev.), Ankara: TDV Yayınları, 1953.
- el-Belazurî, **Futuhu'l-Buldan**, Mustafa Fayda (çev.), İstanbul: Siyer Yayınları, 2013.
- el-Bundari, **Zubdat al-Nusra va Nuhbat al-Usra**, (**Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi**), Kıvameddin Burslan (çev.), İstanbul: Maarif Matbaası, 1943.
- Erdem, İlhan, “Türkiye Selçuklu-İlhanlı İktisadi, Ticari İlişkileri ve Sonuçları”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt 22, Sayı 33, 2003.
- Erdem, Sargon, “atlas”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt 4, İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

- Erdoğan, Sultan, “Kumaş Yapısı Açısından Geçmişten Günümüze Kadifelerin Karşılaştırılması”, (**Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**), Marmara Üniversitesi GSE, 2008.
- Ersan, Mehmet, “Türkiye Selçuklularında Hediye ve Hediyeleşme”, **Tarih İnceleme Dergisi**, Cilt 14, Sayı 1, 1999.
- Esiner Özen, Mine, “Türkçe de Kumaş Adları”, **Tarih Dergisi**, Sayı 33, 1982.
- Fayda, Mustafa, “Belazurî”, **TDVİA**, Cilt 5, İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Genç, Reşat, “Kaşgarlı Mahmud’da Göre XI. Yüzyılda Türklerde Dokuma ve Yaygı İşleri”, **Arış Dergisi**, Sayı 3, 1997.
- Gordlevski, V., **Anadolu Selçuklu Devleti**, Azer Yaran (çev.), Ankara: Onur Yayınları, 1988.
- Göksoy, İsmail Hakkı, “İbn Battuta’ya Göre Güneydoğu Asya Ülkeleri”, **Dini Araştırmalar Dergisi**, Cilt 4, Sayı 12, 2002.
- Gregory Abû’l Farac (Bar Hebraeus), **Abû’l Farac Tarihi**, Ömer Rıza Doğrul (çev.), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1945.
- Guliyeva, Minara ve Meydan, Cemal, “Büyük Selçuklu Dönemi Saray Giyim Kuşamı”, **Uluslararası Uygur Araştırma Dergisi**, Sayı 16, 2020.
- Günaltay, Şemseddin, **İslam Tarihinin Kaynakları Tarih ve Müverrihleri**, İstanbul: Endülüs Yayınları, 1991.
- Günel, Gökçe, “Anadolu Selçuklu Döneminde Anadolu’da İpek Yolu-Kervansaraylar-Köprüler”, **Kebikeç Dergisi**, Sayı 29, 2010.
- Gürcan Yardımcı, Kevser, “Osmanlı Dönemi Dokuma Sanatı Ürünlerinde Örnekler”, **Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt 2, Sayı 1, 2016.
- Gürsu, Nevber, “Kumaş”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt 26, Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Güzel, Fatih, “XIII. Yüzyılın Başlarında Bağdat Şehrinde Sosyal Durum”, **ÇKÜ Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 7, Sayı 2, 2016.

- Haylamaz, Gülseren, “Pazar, Panayır ve Fuar Oluşumlarından Günümüz Kumaş Fuarlarına: Modayı Yönlendiren Faktörler”, **Turkish Journal of Fashion Design and Management**, Cilt 1, Sayı 1, 2019.
- Heyd, W., **Yakın-Doğu Ticaret Tarihi**, Enver Ziya Kartal (çev.), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2000.
- İbn Battuta, **İbn Battuta Seyahatnamesi**, A. Sait Aykut (çev.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2019.
- İbn Bibi, **el-Evamirü'l-Alâ'iyе fi'l-Umuri'l-Alâ'iyе**, Mürsel Öztürk (çev.), Ankara: Kültür Bakanlığı, 1996.
- İbn Fadlan, **Seyahatname**, Ramazan Şeşen (çev.), İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2017.
- İbn Havkal, **10. Asırda İslam Coğrafyası**, Ramazan Şeşen (çev.), İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2014.
- İbn Hurdazbih, **Yollar ve Ülkeler Kitabı**, İstanbul: Bayrak Matbaası, 2008.
- İbni Bibi, **Anadolu Selçuklu Devleti Tarihi (Selçukname'den)**, M. Nuri Gençosman (çev.), Ankara: Uzluk Basımevi, 1941.
- İbnü'l-Esir, **el-Kâmil fi't-Tarih (İslâm Tarihi) Cilt 10**, Abdülkerim Özaydın (çev.), İstanbul: Bahar Yayınları, 1991.
- Kaya, Mustafa, XII. ve XIII. Yüzyılda Türkiye Selçuklu Devletinde Dış Ticaret, **(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, Selçuk Üniversitesi SBE, 2004.
- Kayaoğlu, İsmet, “Anadolu Selçuklu Devrinde Ticari Hayat”, **Ankara Ün. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt 24, Sayı 1, 1981.
- Kılınç, Alparslan, “Horasan Bölgesinde X.-XII. Yüzyıllarda Ticaret”, **Çankırı Karatekin Ün. Edebiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt 10, Sayı 1, 2022.
- Kommana, Anna, **Alexiad**, Bilge Umar (çev.), İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1996.
- Köprülü, M. Fuad, “Anadolu Selçuklu Tarihinin Yerli Kaynakları”, **Bellekten**, Cilt 7, Sayı 27, Ankara, 1943.
- Mesudî, **Murûc ez-Zeheb (Altın Bozkırlar)**, Ahsen Batur (çev.), İstanbul: Selenga Yayınları, 2004.

- Mez, Adam, **Onuncu Yüzyılda İslam Medeniyeti İslam'ın Rönesansı**, Salih Şaban (çev.), İstanbul: İnsan Yayınları, 2014.
- Mukaddesî, **Ahsenü't-Tekasim**, Ahsen Batur (çev.), İstanbul: Selenge Yayınları, 2012.
- Nasır-ı Hüsrev, **Sefername**, Abdullvehap Tarzi (çev.), İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1967.
- Nizamü'l-Mülk, **Siyasetname**, Mehmet Taha Ayar (çev.), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009.
- Nuhoğlu, Güler, Beyhaki Tarihi'ne Göre Gaznelilerde Devlet Teşkilatı ve Kültür, **(Yayınlanmamış Doktora Tezi)**, İstanbul Üniversitesi SBE, 1995.
- Nurgül Begiç, Hacer, "Giyim-Kuşam Kültüründe Keçe Sanatına Tarihsel Bir Bakış", **Selçuk Ün. Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı 40, 2016.
- Oyman Büken, N. Rengin, "El Dokumacılığının ve El Dokuma Tezgâhının Tarihçesi El Dokuma Tezgâhı Çeşitleri", **Sanat Dergisi**, Sayı 8, 2005.
- Özaydın, Abdulkerim, "Bündarî", **TDVİA**, Cilt 6, İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Özaydın, Abdulkerim, "İbn Bibi", **TDVİA**, Cilt 19, İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Özaydın, Abdulkerim, "İbnü'l-İbrî", **TDVİA**, Cilt 21, İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Özcan, Koray, "Anadolu'da Selçuklu Dönemi Yerleşme Tipolojileri-I- Pazar ya da Panayır Yerleşmeleri", **Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 1, 2006.
- Özçamca, Salih, "Büyük Selçuklu Şehirleri ve Ulaşım Ticaretteki Yerleri (Üç Kaynağa Göre-el-Belazuri, el-Bundari, er-Ravendi)", **(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, Uludağ Üniversitesi SBE, 2007.
- Özgüdenli, Osman, "Nişabur", **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt 33, İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Raşidü'd-Din Fazlullah, **Cami'ü't-Tevarih Selçuklu Devleti**, Erkan Göksu ve H. Hüseyin Güneş (çev.), İstanbul: Selenge Yayınları, 2010.
- Sarıca, Aynur, "13.-16 Yüzyıl Anadolu Türk Dokumalarında Geleneksel Desenlerin Analizi", **(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, Trakya Üniversitesi SBE, 2012.

- Sariođlu, Halide ve ađlayan, Mehmet ve Hilal Yıldız, “Kumaş Bilgisi ve Tasarımdaki Önemi”, **Akdeniz Sanat Dergisi**, Cilt 4, Sayı 7, 2011.
- Sevim, Ali, “İbnü’l-Adim’in Zübdetü’l-Haleb Min Tarihi Haleb Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler”, **Türk Tarihi Belgeleri Dergisi**, Cilt 21, Sayı 25, 2000.
- Sevim, Ali, “İbnü’l-Cevzi’nin el-Muntazam Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler”, **Türk Tarih Belgeleri Dergisi**, Cilt 26, Sayı 30, 2005.
- Sevim, Ali, “Sıbt ibnü’l-Cevzi’nin Miratü’z-Zaman Fi Tarihi’l-Ayan Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler III Sultan Melikşah Dönemi”, **Türk Tarih Belgeleri Dergisi**, Cilt 20, Sayı 24, 1999.
- Simon de Saint Quentin, **Bir Keşiş’in Anılarında Tatarlar ve Anadolu 1245-1248**, Erendiz Özbayoğlu (çev.), Antalya: Doğu Akdeniz Kültür ve Tarih Araştırmaları Vakfı, 2006.
- Sönmez, Selami, “Ortaçağ Türk ve İslam Dünyasında Kervansaraylar (Hanlar-Ribatlar)”, **Atatürk Üniv. Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi**, Cilt 0, Sayı 15, 2007.
- Sümer, Faruk, **Selçuklular Devrinde Milletlerarası Büyük Bir Fuar Yabanlu Pazarı**, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1985.
- Süslü, Özden, **Tasvirlerle Göre Anadolu Selçuklu Kıyafetleri**, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 1989.
- Şeşen, Ramazan, “Camiu’t-Tevarih”, **TDVİA**, Cilt 7, İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Şeşen, Ramazan, “İbn Havkal”, **TDVİA**, Cilt 20, İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Şeşen, Ramazan, **Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı**, İstanbul: İSAR Vakfı Yayınları, 1998.
- Tahsin, Özcan, “Pazar Osmanlı Dönemi”, **TDVİA**, Cilt 34, İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Taşçı, Kemal ve Şat, Seda, “Sipehsâlâr Feridûn b. Ahmed’in Risale-i Sipehsâlâr ve Menakıb-ı Hüdavendigâr Adlı Eserinin Türkiye Selçuklu Tarihi Bakımından

Ehemmiyeti”, **Bayburt Ünv. İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Dergisi**, Sayı 2, 2018.

Turan, Osman, “Selçuk Kervansarayları”, **Bellekten**, Cilt 39, Sayı 10, 1946.

Turan, Osman, **Selçuklu Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti**, İstanbul: Turan Neşriyat Yurdu, 1969.

Uskun, Selvihan, “Anadolu Selçuklu Devleti Döneminde Anadolu’da Ticaret ve Ticaret Yolları”, (**Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**), Aksaray Üniversitesi SBE, 2018.

Uyumaz, Emine, **Sultan I. Alaaddin Keykubad Devri Türkiye Selçuklu Devleti Siyasi Tarihi (1220-1237)**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2003.

Ülgen, Pınar, “Geç Ortaçağ Avrupası’nda Pazar ve Panayır İlişkisinin Ticaret Hayatındaki Rolü ve Türk-İslam Dünyasındakilerle Karşılaştırılması”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt 5, Sayı 21, 2012.

Yakubi, **Ülkeler Kitabı**, Murat Ağarı (çev.), İstanbul: Ayışığı Kitapları, 2002.

Yaman, Nurettin, **Türk Kumaşları**, Ankara: Ankara Halkevi, 1945.